

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Факультет психології

Кафедра соціальної реабілітації та соціальної педагогіки

На правах рукопису

Кушпіль Аліна Сергіївна

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ У ПЕРІОД ВОЄННОЇ ДОБИ:
МІЖПОКОЛІННИЙ АСПЕКТ**

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеня: бакалавр

за спеціальністю 231 «Соціальна робота»

галузі знань 23 Соціальна робота

за освітньо-професійною програмою «Соціальна педагогіка»

Рівень вищої освіти: перший

Науковий керівник:

Доктор психологічних наук, професор

Чуйко Олена Василівна

Допустили до захисту в ДЕК

Кафедра соціальної реабілітації та соціальної педагогіки

Завідувач кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки

доктор педагогічних наук, професор

Чернуха Надія Миколаївна

Київ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТАРШОГО І МОЛОДШОГО ПОКОЛІНЬ	6
1.1. Зміст поняття «цінність», «ціннісні орієнтації» та «конфлікт цінностей» в українській та зарубіжній науково-прикладній літературі.....	6
1.2. Характер міжпоколінної взаємодії в сім'ї.....	12
1.3. Особливості розвитку ціннісного конфлікту поколінь.	15
ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ	20
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТАРШОГО І МОЛОДШОГО ПОКОЛІНЬ У СУСПІЛЬСТВІ ВОЄННОЇ ДОБИ	22
2.1. Характеристика методичного інструментарію дослідження	22
2.2. Процедура проведення дослідження	25
2.3. Аналіз результатів дослідження трансформації ціннісних орієнтацій старшого і молодшого поколінь у суспільстві воєнної доби	26
ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ	59
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	63
ДОДАТКИ	71

ВСТУП

Актуальність дослідження. Відмінність стилю життя, бажань, переконань між старшим і молодшим поколіннями виникають на тлі активних змін у суспільстві. Процес формування зовсім нового мислення починається з періоду Незалежності України від 24 серпня 1991 року та продовжується на тлі подій повномасштабної російсько-української війни, що тривають донині. Відомо, коли відбуваються стрімкі, суспільні зміни, вони, здебільшого, супроводжуються суттєвим відбитком у масовій свідомості, переміною суспільних ціннісних пріоритетів та установок. Так, на зміну комуністичним ідеалам і суспільним настановам радянської доби, які притаманні сучасним дорослим людям, приходять цінності посттоталітарного суспільства: свобода, незалежність, віра в себе, толерантність до «інакшості», тощо. Особливої гостроти набувають ці зміни у воєнний час.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю усвідомлення тих цінностей, які притаманні сучасній молоді та старшим поколінням, та які мають трансформаційний характер через зміну суспільних цінностей і ідеалів, які набувають нових сенсів у воєнний час. Передбачається, що міжпоколінний «розрив» між ціннісними орієнтаціями молоді і старших людей «скорочується», і саме війна зумовила та інтенсифікувала ці процеси.

Проблема вивчення ціннісної орієнтації поколінь набуває все більш комплексний характер, будучи предметом вивчення різних соціальних дисциплін: філософії, соціології, психології та педагогіки.

Дослідження ціннісних орієнтацій в соціології було предметом зацікавлення багатьох дослідників. Про нього зазначали Г. Спенсер, Ф. Знанецький, М. Вебер, Т. Парсонс, У. Томас, Е. Дюркгейм. Цією проблемою займаються й сучасні науковці, такі як М. Титма, А. Ручка, І. Мигович, О. Балакірева та інші.

До аналізу різних форм конфлікту цінностей між поколіннями зверталися представники наукових шкіл і течій західної психології (К. Левін, Н. Міллер,

К. Лоренц, К. Хорні, З. Фрейд та ін.). В українській психології цікавилися цією проблемою І. Бех, М. Боришевський, М. Попович, І. Гоян, М. Євтух, І. Зязюн, З. Карпенко, В. Кремінь, С. Максименко та інші.

Як відомо конфлікт, який відбувається між старшим і молодшим поколіннями, його причини і наслідки виступають як одна з центральних проблем сучасної психології. Основною з причин цього явища, на думку дослідників, є саме неузгодженість ціннісних орієнтацій представників різних вікових груп.

Загалом, основна кількість цінностей, які є здобутком усього людства, порівняно невелике. Проте їх взаємозв'язок та особиста вартість неповторні для кожної людини. У кожного – своя система, чи ієрархія цінностей.

Так, у роботах І.М. Кучманіч, К.В. Сєдих представлені ряд цінностей, які для певної вікової категорії можуть мати більше значення в певний проміжок часу: цінності самореалізації (це шанована робота, продуктивність, ініціативність, творчість), цінності, пов'язані з особистим життям (друзі, активний відпочинок, кохання, родина, здоров'я) та міжособистісні цінності (родинний затишок, друзі, щастя та добробут інших). Також дослідниці виділяють конкретні цінності (здоров'я, робота, друзі, родина) та абстрактні цінності (розвиток, пізнання, свобода, творчість).

Важливо підкреслити, що у системі ціннісних орієнтацій кожної людини існує своя динаміка, що зумовлює певні зміни у світосприйнятті. Ціннісні орієнтації не є чимось вродженим, вони формуються під впливом уже наявних інтересів, актуальних потреб, та пов'язані зі змінами в економічному, культурному, політичному, та іншими сферами життя певної країни.

Відповідно, через активні зміни в нашому соціумі виникає потреба в сучасних результатах щодо визначення ціннісних орієнтацій старшого і молодшого поколінь на сьогоднішній час.

Виходячи з актуальності проблеми, нами була визначена тема роботи: *«Трансформація цінностей у період воєнної доби: міжпоколінний аспект»*.

Об'єкт дослідження: ціннісні орієнтації.

Предмет дослідження: ціннісної орієнтації старшого і молодшого поколінь у період воєнних дій.

Мета дослідження: виявити трансформаційні зміни в ціннісній сфері представників старшого і молодшого поколінь у період воєнних дій в Україні.

Завдання дослідження:

1. Провести теоретичний аналіз наукової літератури з проблем ціннісних орієнтацій поколінь та дати визначення поняття «міжпоколінний конфлікт цінностей».
2. Провести емпіричне дослідження ціннісних орієнтацій представників старшого і молодшого поколінь.
3. Здійснити порівняльний аналіз ціннісних орієнтацій старшого і молодшого поколінь в період військового часу в Україні, зафіксувати і описати виявлену реальність.

Методи дослідження:

- теоретичні методи: аналіз та синтез, узагальнення наукових джерел та систематизація теоретичного матеріалу;
- емпіричні методи: анкетування, напівструктуроване інтерв'ю;
- методи математичної обробки даних: показники середніх значень.

Апробація результатів дипломної роботи: результати наукового дослідження було подано до друку у вигляді тез «Трансформація цінностей в період воєнної доби: міжпоколінний аспект» в рамках проведення IV Всеукраїнського Форуму за міжнародної участі «Дитина в тривожному середовищі: розвивальні і відновлювальні практики».

Структура та обсяг дипломної роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Список використаних джерел містить 66 найменування. Основний зміст дипломної роботи викладено на 60 сторінках. Загальний обсяг становить 75 сторінок. Робота містить 2 таблиці (на 38, 41-42 сторінках), 8 рисунків (на 27, 29, 31, 34, 38, 41, 52, 53 сторінках) та 2 додатки.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТАРШОГО І МОЛОДШОГО ПОКОЛІНЬ

1.1. Зміст поняття «цінність», «ціннісні орієнтації» та «конфлікт цінностей» в українській та зарубіжній науково-прикладній літературі

До вивчення поняття «цінність» та «ціннісні орієнтації» вчені звернулися ще в ХХ ст. Категорія «цінність» стала предметом теоретичних досліджень багатьох дисциплін: філософії, психології, педагогіки, етики, естетики, політології, соціальної психології, економіки та суміжних науках [51].

Роль цінностей та ціннісних орієнтацій у житті суспільства розкривається у працях українських науковців, зокрема, В. Андрущенко, М. Головатий, Г. Дубчак, М. Пірен, М. Савчин, П. Таланчук та інші. Про вплив цінностей на становлення особистості представлено в напрацюваннях Є. Барбіної, В. Вербець, М. Гриньової, І. Зязюна, Л. Хомич, Ф. Знанецький і М. Вебер, Е. Дюркгейм, У. Томас, Т. Парсонс, Г. Спенсер. Цією проблемою займаються й сучасні вчені, такі як А. Ручка, І. Мигович [52], О. Балакірева [22] та інші. Серед зарубіжних науковців доцільно визнати праці І. Беха, Т. Парсонс, Р. Дарендорф, Д. Узнадзе, А. Ребер, М. Рокич тощо. В Україні проблему цінностей активно досліджували В. Василенко, А. Ручка та інші філософи та соціологи [49].

Загалом, поняття «цінність» об'єднує три основні значення:

- предметні якості явищ, що передбачає практичне та емоційне ставлення особи до них;
- моральні категорії, які пояснюють психологічні риси людини;
- соціальні явища, що окреслюють взаємовідносини людей. [37].

Поняття цінність несе суб'єктивний характер, адже те, що для однієї людини виступає дуже важливим, інший може недооцінювати, або взагалі не приймати за вважливе. Цінності з формальної точки зору поділяються на

позитивні й негативні, абсолютні та відносні, суб'єктивні й об'єктивні. За змістом розрізняють речові цінності, логічні й естетичні [51].

Аналіз філософської літератури дає розуміння, що поняття «цінності» вперше згадувалося в науковій лексиці в 60-х роках XIX століття. Це пов'язано з підвищенням інтересу людини до суб'єктивного фактору, проблем моралі й гуманізму. У міжнародній енциклопедії соціальних наук зазначено, що концепція цінності вперше датується в теорії праці англійських економістів А. Сміта та Д. Рікардо [37].

На думку М. Головатого, «цінності – це певні ідеї, погляди за допомогою яких люди задовольняють свої потреби та інтереси» [32]. У свою чергу, М. Рокич [20] визначає цінності, як стійке переконання в тому, що конкретний спосіб поведінки має високе значення для людини, певну особливість, на відміну від зовсім іншого способу діяльності.

І. Кант зазначає: «найбільша цінність у світі – це людина – діяч і творець, який несе в собі всі властивості й цінності роду, утверджує у світі добро, любов, красу й розум» [39].

Великої уваги заслуговує робота О. І. Вишневського «Теоретичні основи сучасної української педагогіки» [30, с. 197] та його запропонована та схематично відображена власна система ієрархії цінностей: людина – родина – громада – нація (держава) – все людство.

Кожна складова створює окрему групу цінностей:

1. Абсолютні вічні – універсальні цінності, що мають загальнолюдський характер. Це правда, любов, чесність, гідність, краса, справедливість, мудрість та інші.
2. Національні – мають особливе значення саме для певного народу. Зазвичай, почуття націоналізму знайомо тільки тим народам, які знають, що таке неволя і чуже тим, які ніколи не втрачали своєї незалежності. Цінності цієї групи: патріотизм, історична пам'ять, почуття національної гідності.

3. Громадянські – рівність людей між собою, виступають особливістю в демократичних суспільствах. Цінності цієї категорії: права і свободи людини, ідея соціальної гармонії. Інакшістю виступають расизм та класова нерівність.
4. Сімейні – моральні основи сімейного життя, як взаємодія поколінь, піклування про дітей, батьків, пам'ять про предків тощо.
5. Цінності особистого життя – це устрій певної людини, що визначає її подальшу поведінку, стиль життя та риси характеру. [48].

Для українського вченого В. Г. Кременя ключовими категоріями філософії постають людиноцентризм й інноваційна особистість. На його думку, саме вони виступають як «один з основних способів вирішення складних проблем сьогодення» [45, с. 439-502]. Власне теорію людиноцентризму громадський діяч В. Г. Кремень пов'язує із характером національного духу. Адже саме у період цієї «кризи духовності» відбувається відродження нації народу, єднання поколінь. [46, с. 564]. Як зазначає В. Г. Кремень, «У таких умовах ми маємо докласти всіх зусиль до того, щоб нація була єдиною, бо це не лише самоцінність, а й шлях до кращого життя» [47, с. 22]. Такі ідеї національного піднесення, як спосіб свого становлення і розвитку також зазначав у своїх працях український письменник І. Франко [44].

Поняття «цінність» широко використовується у філософській та іншій літературі для характеристики й пояснення певних соціальних й культурних явищ дійсності. Ціннісна проблематика описується в окремому розділі філософії – аксіології як теорія цінностей. Філософський енциклопедичний словник представляє наступне трактування аксіології – вчення про природу цінностей, їх місце в реальному світі, зв'язки різних цінностей між собою, з соціальними та культурними факторами, а також структурою особистості [63].

Філософія представляє цінність як призму, через яку людина дивиться на світ. Як зазначають представники цієї дисципліни, процес «спостереження» відбувається не просто через матеріальну діяльність, а через ціннісно-матеріальну діяльність. Варто зазначити, що такі сфери життя як ціннісне і матеріальне завжди виступали як співвідносні та взаємозалежні.

У матеріальному сенсі, цінності – це безпосередні відносини привласнення, використання та розпорядження предметами. У такому випадку, цінність є основною умовою суспільного виробництва, що представляється у вигляді ієрархії потреб, різноманітності звичаїв, традицій, моральних і правових норм, матеріальних і культурних благ.

В свою чергу, у духовному сенсі, цінності – це значущі життєві орієнтири особистості. Вони відображаються в ідеалах та етичних формах свідомості. За словами Василя Креміня: «Мудрість є основою духовності людини. Адже мудрість – це результат пізнання життя, але пізнання в його ціннісному аспекті» [43].

Заради певної цінності людина може відмовитися від будь-чого матеріального, інколи навіть від життя, що означає ціннісному підкорити матеріальну сферу. Саме тому на думку Ф. Ніцше, суспільне життя людей є проявом ціннісно-діяльної суті. Цим і відрізняється людське життя від життя тварин, у яких воно нічим не опосередковується [54].

Важливо згадати про багату концепцію розвитку особистості Г. Сковороди. Український філософ і педагог усією своєю творчістю протистояв тодішній політичній системі, тому і стверджував про вищість духовних і моральних переконань над матеріальними благами. Він запевняв, що саморозвиток, самопізнання, тобто духовне і моральне зростання, допомагає людині зрозуміти в чому полягає її «сродність», призначення. Саме такий шлях – пошук через «серце», як запевняє Г. Сковорода, приведе людину до щастя [62].

На думку українського психолога і педагога І. Д. Беха, «Духовна цінність, щоб стати надбанням вихованця, вимагає сформованості особливого мотиву – незвичного світосприйняття або, образно кажучи, «перетворення гусені у метелика». Останній, на відміну від першої здатен літати, а отже сприймає світ по-іншому». Виходячи із цієї думки, людині, з однієї сторони, характерно залишити «трясовину утилітарних життєвих цінностей» та «утвердитися у духовно досконалішому». З іншої сторони, якщо особистість відторгає від себе духовну цінність – вона, як зазначає І. Д. Бех, переходить до «елементарної

кмітливості, до мілкої ощадливості і низості» [24, с. 7-10]. Прикладаючись до цієї думки, відомий український філософ М.В. Попович зазначав, що важливо триматися сучасних обставин, ніж сповідувати застарілі ідеали у суспільстві: «у жодному разі не можна брати з собою із старого суспільства в нове» [36].

Таким чином, цінність – це соціально-філософська категорія, що характеризує позитивний чи негативний відтінок значення предметів діяльності людини та суспільства, історичних подій, моральних учинків [37].

Як відомо, цінності людини складають систему її ціннісних орієнтацій, які представлені певною сукупністю ієрархічно пов'язаних якостей (цінностей), кожна з яких має особливе значення для людини. Багато науковців намагалися дати характеристику явищу ціннісних орієнтацій [66].

Ціннісні орієнтації представляють важливі явища для людини та дозволяють задовольнити власні потреби й інтереси. У результаті оцінки набутого досвіду особистість відносить певні цінності або до групи важливого й корисного або до групи – непотрібного й шкідливого [66].

На думку І. Зазюна, ціннісна орієнтація, за будь-яких умов лишається характерною внутрішньому світу людини, і у такому значенні, проблема цінності — це проблема постійно зростаючої ідентичності. [35, с. 239] [55].

За працею Целякова О. М ціннісні орієнтації визначають:

- 1) загальну спрямованість інтересів і прагнень особистості;
- 2) ієрархію індивідуальних вподобань і зразків;
- 3) цільові і мотиваційні програми;
- 4) рівень вподобань;
- 5) уявлення про дійсне і механізми селекції за критеріями значущості;
- 6) міру готовності й рішучості до реалізації власного «проекту життя» [64, с. 227], [51].

На основі представлених думок, ціннісні орієнтації діють як основа свідомості і мотивації поведінки людини, як компонент структури особистості, який забезпечує гармонію внутрішнього світу людини, сприяє систематизації її знань, стереотипів поведінки та самоствердженню, реалізації соціальних

очікувань [34, с. 12-14]. Ціннісні орієнтації, таким чином, виступають регулятором становлення особистості, та важливим критерієм напрацювання норм і правил поведінки.

Це явище динамічне, адже кожне наступне покоління засвоює цінності попереднього на базі власного сприйняття, змінюючи ієрархію цінностей та привносячи нові. Цей процес перебудови ціннісних орієнтацій, звичайно, не відбувається безслідно та переважно базується на основі змін в національній, політичній, економічній, культурній та інших сферах життя суспільства певної країни [49].

Основою ціннісної орієнтації особистості вважається ідеал людини. В ідеалі втілюється прагнення поєднати бажане, потрібне з досконалим. Це теж свого роду цінність, бо в ній відображаються інтереси та переконання певного народу.

Сьогодні в українській педагогіці визначають поняття виховного ідеалу. Зокрема, І. Підласий пише: «Нашим виховним ідеалом на ХХІ ст. є Людина, а для неї: Любов, Доброта, Справедливість, Пізнання Бога і себе, Воля, Здоров'я, Родина» [56].

Слід відзначити ще одну важливу характеристику цінностей та ціннісних орієнтацій – особиста ієрархія для кожного покоління. Проте варто не забувати, що те що для одних є пріоритетом, для іншого може бути не ціннісним. Через це й виникає стик двох протилежних поглядів на життя, який несе назву – конфлікт цінностей [23].

Отже, «Система цінностей – це та ланка, яка об'єднує суспільство та особистість, включаючи її до системи суспільних відносин» [49], таким чином, це результат духовної роботи суспільства. Цінності пронизують всі форми суспільної свідомості, їх ідеали та інтереси, стаючи важливим джерелом стимулу людської діяльності й мотиву людської поведінки.

1.2. Характер міжпоколінної взаємодії в сім'ї.

Першим осередком, в якому особистість набуває досвід міжпоколінних комунікації є родинне середовище. Сім'я – це система взаємовідносин та взаємовпливів, які складаються з батьком, матір'ю, братами, сестрами, дідусями, бабусями та іншими рідними. Сукупність знань, умінь та навичок, що засвоюються в перші етапи розвитку особистості значною мірою визначають готовність і налаштованість до міжпоколінної взаємодії та характер цих стосунків.

Важливою метою сімейного виховання, на думку І. Беха, є розвиток у дітей особистісних цінностей. Завдяки своїм значним показникам, такі цінності здатні бути провідником і орієнтиром людини у світі [33].

В. Г. Кремень підкреслює, що «однією з серйозних проблем в освіті є формування у дітей сучасної системи цінностей. Ми повинні надзвичайно відповідально до цього ставитися». Вчений наголошує як важливо правильно створити умови засвоєння дитиною передових актуальних життєвих цінностей, які б за своєю суттю б стосувалися незалежного демократичного суспільства. Адже формуючи у дитини «застарілі» тогочасні цінності, ми залишаємо дитину, неконкурентоспроможною щодо моральних аспектів цього світу. [42, с. 16]. В. Кремень пише: «необхідно виховувати не сліпо слухняну людину, а особистість, яка діяла б свідомо і самостійно на основі отриманих знань і власного аналізу ситуації» [15, с. 37] [56].

М. Стельмахович зазначає про існування таких функцій сім'ї: відтворення і продовження роду, організацію домашнього господарства, збереження і передачу наступним поколінням духовних і матеріальних цінностей, життєвого досвіду, вмінь і навичок. Сім'я на його думку - це «життєвий осередок», «святиня людського духу» [60], [31, с. 174 – 190].

В свою чергу, О. Конт представляє сім'ю як складову суспільної динаміки, яка постійно піддається зміні та розвитку. Вагомим критерієм, що сприяє найважливішому соціальному прогресу виступають сімейні традиції, що

передаються з покоління в покоління. Сім'я, за О. Контом, – це соціальний елемент, за зразком якого складається суспільство. Вона керується існуючим законом соціальної ієрархії: чоловік у сім'ї грає головну роль та панує думка, щоб молодші повинні прислухатися і поважати старше покоління.

Але на початку XXI століття соціологи зафіксували своєрідний циклічний феномен – розрив цінностей між поколіннями. Дослідження, що відбувались у різних країнах, демонструють як кожне нове покоління живе сьогодні у власному вимірі простору і часу. Зокрема, це звучало в доповіді італійського соціолога Мартіна Колі, на пленарній сесії 10-ї конференції Європейської соціологічної асоціації «Соціальні відносини в час турбулентності» (2011р.). Представляючи поняття «міжпоколінний конфлікт цінностей» у сучасному суспільстві, дослідник доповіді звернув увагу на різний життєвий досвід та колективну пам'ять поколінь, що вступили в XXI століття [14, с. 22], [59].

Проблема комунікації старшого і молодшого поколінь є не тільки унікальним явищем, а й циклічним за своїм характером в житті суспільства.

Так, на основі моніторингу за змінами у ціннісній свідомості поколінь виникло нове вчення, що має назву «теорія поколінь». У 1991 році її започаткували американські вчені Нейлі Хоув і Вільям Штраус. Дослідники припустили, що представлений розрив цінностей формується з появою нової історичної епохи, що виникає на фоні політичних, економічних, соціальних і технологічних перемін. За невеликий період часу як 20–30 років, вік становлення і зростання нового покоління, можуть відбутися такі визначні зміни, які закарбуються у суспільній пам'яті підростаючих молодих людей. Як запевняють автори теорії, кожне окреме покоління визначається за трьома загальними критеріями: вікове положення – переживання одних й тих самих історичних подій в приблизно однаковий вік, єдині моделі поведінки та відчуття належності до певної генерації [58].

На основі запропонованої доктрини Нейлі Хоува і Вільяма Штрауса, сучасні дослідники виділяються вісім типів поколінь, які, на їх думку, в майбутньому будуть циклічно повторювати одне одного [12] [11].

- втрачене покоління (Lost Generation) – народжені в 1880-1900 роках;
- величне покоління або покоління переможців (The Greatest Generation) – народжені у 1900- 1923 роках;
- мовчазне покоління (Silent Generation) – народжені в 1923-1943 роках;
- бeбi-бумери (Baby Boom Generation) – народжені в 1943-1963 роках.
- покоління X, невідоме покоління (Generation X) – народжені в 1964-1984 роках.
- покоління Y, мiлленіали (Generation Y) – народжені з 1985-го до середини 1990-х років.
- покоління Z, покоління «ЯЯЯ» (Generation MeMeMe) – народжені з середини 1990-х до середини 2000-х.
- покоління Альфа – народжені у період з 2010 (до 2025) року [38] [50].

На сьогодні, у суспільстві можна зустріти 4 типи активних поколінь:

- *бeбi-бумери (1943–1963)* – така назва пов'язана з бумом народжуваності в післявоєнні роки. Цінності радянського покоління бeбi-бумерів формувалися внаслідок: Другої світової та холодної війни, сталінських репресій, голоду, розрухи, радянських гасел про «світову супердержаву», підкорення космосу, обіцяного безоплатного медичного обслуговування, одного стандарту навчання в освітніх закладах... На сьогодні, ці люди керують світом, очолюють цілі уряди, держави, асоціації, мас-медіа, школи.
- *покоління X (1964–1984)* – люди цього покоління розвивались в історичний час реалізації нових технологій та сильних політичних змін. Вони добре усвідомлюють, що таке труднощі, самостійність та виживання адже їм з раннього віку необхідно було працевлаштовуватись. Тому цінностями покоління X стали – конкурентоспроможність, працьовитість, прагнення до підвищення професійності, економічність, передбачливість.

- *покоління Y (1985–1995)* – люди цього покоління товариські, гнучкі та цінують свободу у житті. Вони спрямовані на формування швидкої кар’єри, на відміну набуття професійної зрілості як у покоління X. Також, їх відмінністю від попередників являється велике коло інтересів, нестандартний підхід до виконання роботи, висока комп’ютерна грамотність та свобода у виборі.
- *покоління Z (1996–2010)* – покоління цифрового світу. Це покоління рано дорослішає, швидко оброблює нову інформацію і краще орієнтуються в сучасних технологіях.

Прихильники теорії Нейлі Хоува і Вільяма Штрауса зазначають, що різні покоління — це абсолютно різна ієрархія цінностей та різне сприйняття інформації. Власне, така відмінність у сучасному українському суспільстві підтверджується тим, що кожне молоде покоління людей зростає і соціалізується в нових історичних умовах, що помітно відрізняються від тих, в яких зростало попереднє покоління їх батьків. Конфлікти між людьми різних вікових груп щодо невідповідності поглядів на життя – не є рідкістю. Але, якщо знати та брати до уваги характер історичної епохи, в яку народилася людина, умови виховання та її особливості – то, як зазначають дослідники, можна дійти до порозуміння між представниками різного типу поколінь. [58], [50].

1.3. Особливості розвитку ціннісного конфлікту поколінь.

Явище соціального конфлікту було досліджувано у різних науках, зокрема, в психології, політології, педагогіці, але лише соціологія дає найширше трактування цього поняття. Соціальний конфлікт - це зіткнення індивідів або соціальних груп, що зароджується на базі розбіжності інтересів. Про соціальний конфлікт як постійне явище вперше зазначав видатний англійський філософ і соціолог Г. Спенсер. Він вважав, що соціальний конфлікт є стимулом

суспільного розвитку. Ця думка підтверджується словами Л. Козера, «суспільство розвивається шляхом конфлікту» [4].

Існує декілька класифікацій соціальних конфліктів. Особливо є популярна класифікація рівнів конфліктів за їх існуванням та проявом:

- ✓ мегарівень (конфлікти між національними державами);
- ✓ макрорівень (конфлікти між класами на рівні держави, конфлікти загальнонаціонального характеру);
- ✓ мезорівень (конфлікти між соціальними групами);
- ✓ мікрорівень (конфлікти між особистостями).

Наступна класифікація, яка представлена у роботі американський соціолога Льюїса Козера, дає перелік сфер, у яких відбуваються сімейні конфлікти:

- ✓ конфлікт «батьки (люди середнього віку) – діти»;
- ✓ «батьки (люди старшого віку) – діти (люди середнього віку)»;
- ✓ «конфлікт дідусь/бабуся – онуки»;
- ✓ «конфлікти між усіма трьома поколіннями» [4].

Проблема ціннісних орієнтацій як конфлікт поколінь висвітлена в дослідженнях Н. Макіавеллі, М. Вебера, Г. Зіммеля, Е. Дюркгайма й інших філософів [23].

Вагомий вклад в розвиток цієї ідеї представлений Н. Хоутом й У. Штраусом, які в 90-х роках ХХ століття висунули циклічну теорію розвитку – теорію поколінь. Базою теорії поколінь є те свідчення, що ціннісні орієнтації людей, які зростали в різні історичні періоди, тобто мали відношення до різних поколінь, розходяться і достатньо виражено. Це пояснюється тим, що цінності особистості складаються не тільки внаслідок сімейного виховання, а й під впливом важливих суспільних подій у час дорослішання людини (політичних, економічних, соціальних, інноваційно-технологічних зрушень) [26] [13].

Якраз це і є характерною відмінністю молодшого та старшого поколінь – розрив між культурними цінностями та ієрархією базових ціннісних орієнтацій [23].

У суспільній свідомості сучасних поколінь України згадуються найбільш судорожні події – історія останніх 60-70 років. Це Друга світова війна, післявоєнні роки і холодна війна, Горбачовська «перестройка», Чорнобиль, розпад СРСР і біполярного світу та крах його «світлого майбутнього», формування і становлення незалежної української держави, російська агресія та повномасштабна війна проти України. Кардинальні соціальні зміни, що були відносно у невеликий проміжок часу та продовжують існувати сьогодні в Україні, відкривають науковцям країни поле діяльності для осмислення проблеми соціального розриву поколінь та зв'язку їх із минулим, сьогоденням і майбутнім.

Варто зауважити, що таке протиборство (різниця) цінностей молодшого та старшого поколінь є проявом відмінності умов соціалізації, відповідно режимів, за яких вони виховувались. Наприклад, для старшого покоління (а саме 35-40 років) характерні такі особливості масової свідомості, як пам'ять про «щасливе дитинство радянської епохи». Історичний момент, а саме період Незалежності України, який припав на період закінчення середньої освіти, поставив людей на шлях «до» і «після» (1985-1991). Це був час переоцінки усіх набутих цінностей, час адаптації до нових умов життя, час зсування авторитетів, зокрема авторитету батьківського старшого покоління.

Відомий сучасний український філософ, професор, педагог М.В. Попович зазначав: «Ми всі прагнемо, щоб у нас була вільна країна, ми всі за те, щоб у ній панувала справедливість, щоб це була частина європейського культурного простору». Науковець підкреслював як зовнішні критичні обставини супроводжуються національною єдністю українського народу. Гарантією до таким умов свободи і справедливості є давня мрія українців – бути незалежними. У власному інтерв'ю М.В. Попович підкреслює: «Свобода — це своєрідна протиотрута від авторитаризму. І вже ні на якому гаслі неможливо цей багатомільйонний народ повернути до пострадянських ідеалів» [36].

Однак, як відзначають дослідники, покоління віком 35-40 років, перебуваючи у розквіті сил на стадії активного громадського існування, не має

симпатії до інноваційних форм поведінки, а, скоріше, виявляє схильність до поглядів та цінностей минулої доби, що існували в роки їх «щасливого дитинства».

Якщо ж розглядати групу молодого покоління (18-30 років), то становлення та розвиток їх особистості припадав вже після початку реформ, в період вільної України. Вони більш гнучкі, більше орієнтуються у сучасному світі та мають характерний більший оптимізм щодо майбутнього. Це можна пояснити тим, що молодь краще адаптована до сучасного науково-технічного процесу та соціально-економічного простору в порівнянні з поколінням старше, у яких період початку соціалізації відбувався у радянський час [59].

Відома американська антропологиня Марагарет Мід, яка в 60-і рр. ХХ ст. досліджувала проблему розриву поколінь, виділяє три типи культур: *постфігуративну*, де молодше покоління переймає досвід зі структурою цінностей від старшого, *кофігуративну*, що базується на обміні досвіду обох поколінь, та *префігуративну*, коли батьки є не тільки суб'єктами виховання молодшого покоління, а й об'єктами цього впливу від самих дітей [18]. Динамічність розвитку сучасного суспільства представляє поступовий перехід від постфігуративної культури, коли тільки старше покоління диктувало погляди на життя, до кофігуративної, де зберігається рівноправність та обмін думками обох поколінь.

Проте вже у ХХІ столітті прослідковується початок префігуративної культури. За цих умов, старше покоління, не встигає, на відміну від молодшого, засвоювати нову практику дійсності, через що не тільки передає свій, до того ж застарілий досвід, а й вже переймає новий. На основі різниці цих двох світоглядів – традиційного (постфігуративної культури) й інноваційного – зароджується конфлікт цінностей поколінь [23] [18].

Молоді люди опиняються в якісно новому середовищі, котре суттєво відрізняється від середовища, в якому зростали їх батьки. Проте взаємовідносини зі старшим поколінням продовжують грати велику роль для

дітей у вигляді опанування соціально-культурного досвіду, розвитку самостійності і цілеспрямованості, у становленні окремої особистості [64].

Також, молодим поколінням притаманна, що характерно сучасному світу, переоцінка цінностей та моральних поглядів на життя. Нове нерідко суперечить з усталеними поглядами, що, в свою чергу може призвести до міжпоколінного конфлікту.

Українське суспільство є суспільством активних змін у різних сферах діяльності країни. Воно орієнтується на нові пріоритети, ядром яких виступають демократичні цінності. Тепер від того, наскільки сучасне покоління молодих людей – патріотичне, національно свідоме, готове взяти виклик за розвиток і збереження духовності країни, приєднатися до суспільних процесів та активно і конструктивно справлятися з реаліями сьогодення, здебільшого залежить перспектива нашої країни [64].

Таким чином, у сфері взаємовідносин, які відбуваються в суспільстві, міжпоколінні стосунки посідають особливе місце. З однієї сторони, вони є своєрідною рушійною силою в людському розвитку. З іншої, у цій системі стосунків виникають зіткнення цілей, інтересів, потреб, поглядів на життя, які абсолютно різняться один від одного, що веде до породження міжпоколінного конфлікту цінностей.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Цінності та ціннісні орієнтації є надбанням суспільства протягом всього його існування. Ці категорії є предметом досліджень багатьох дисциплін, серед яких: філософія, психологія, педагогіка, етика, естетика, політологія, соціальна психологія, економіки та інші суміжні науки.

Цінності розглядають у матеріальному та духовному сенсах. Для кожного характерна власна основа поглядів на життя. У матеріальному сенсі, цінності – це безпосередні відносини привласнення, використання та розпоряджання предметами. В свою чергу, у духовному сенсі – це значущі життєві орієнтири особистості. Вони відображаються в ідеалах та етичних формах свідомості.

Першим осередком, в якому особистість набуває досвід міжпоколінних комунікації є родинне середовище. Важливою метою сімейного виховання, на думку І. Беха, є розвиток у дітей особистісних цінностей. Тим самим, О. Конт представляє сім'ю як складову суспільної динаміки, яка постійно піддається зміні та розвитку. Вагомим критерієм, що сприяє найважливішому соціальному прогресу виступають сімейні традиції, що передаються з покоління в покоління. Сім'я, за О. Контом, – це соціальний елемент, за зразком якого складається суспільство.

Але на початку ХХІ століття соціологи зафіксували своєрідний циклічний феномен – розрив цінностей між поколіннями. Дослідження, що відбувались у різних країнах, демонструють як кожне нове покоління живе сьогодні у власному вимірі простору і часу.

Як стало відомо, із зміною економічних, політичних чинників та приходом різноманітних суспільних перетворень у період розвитку країни – змінюються й погляди на життя людей, які застали цей час. Цей процес перебудови ціннісних орієнтацій, звичайно, не відбувається безслідно.

Цінності пронизують всі форми суспільної свідомості, їх ідеали та інтереси, стаючи важливим джерелом стимулу людської діяльності й мотиву людської поведінки. За невеликий період часу як 20–30 років, вік становлення і

зростання нового покоління, можуть відбутися такі визначні зміни, які закарбуються у суспільній пам'яті підрастаючих молодих людей.

Відповідно, з появою нового покоління, суспільство зазнає нових звершень та ударів у власному житті. У старших поколінь українців ще закарбувалося в пам'яті прихід «щасливого радянського майбутнього», його остаточний крах та неочікуване визнання незалежності України, а для сучасних поколінь стало переломним моментом – переживання російської агресії та повномасштабна війна проти України.

За теорією поколінь Нейлі Хоува і Вільяма Штрауса та їх послідовників, сьогодні, у суспільстві можна зустріти 4 типи активних поколінь:

- *бєбі-бумєри (1943–1963)*
- *покоління X (1964–1984)*
- *покоління Y (1985–1995)*
- *покоління Z (1996–2010)*

Саме прихильники теорії Нейлі Хоува і Вільяма Штрауса зазначають, що різні покоління — це абсолютно різна ієрархія цінностей та різне сприйняття інформації. Те що для одних є пріоритетом, для інших може бути не ціннісним. Власне, така відмінність у сучасному українському суспільстві підтверджується тим, що кожне молоде покоління людей зростає і соціалізується в нових історичних умовах, що помітно відрізняються від тих, в яких зростало попереднє покоління їх батьків. Конфлікти між людьми різних вікових груп щодо невідповідності поглядів на життя – не є рідкістю. Але, якщо знати та брати до уваги характер історичної епохи, в яку народилася людина, умови виховання та її особливості – то, як зазначають дослідники, можна дійти до порозуміння між представниками різного типу поколінь.

Кардинальні соціальні зміни, що були відносно у невеликий проміжок часу та продовжують існувати сьогодні в Україні, відкривають науковцям країни поле діяльності для осмислення проблеми соціального розриву поколінь та зв'язку їх із минулим, сьогоденням і майбутнім.

РОЗДІЛ ІІ. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТАРШОГО І МОЛОДШОГО ПОКОЛІНЬ У СУСПІЛЬСТВІ ВОЄННОЇ ДОБИ.

2.1. Характеристика методичного інструментарію дослідження

У дослідженні представлені два покоління людей, які зростали у різних соціокультурних умовах:

- молодше покоління (18-32 р.) – люди народженні після проголошення незалежності України;
- старше покоління (33 і старше років) – люди народженні за час існування та краху Радянського Союзу.

Для проведення дослідження трансформації ціннісних орієнтацій старшого і молодшого поколінь у період воєнної доби був використаний такий методичний інструментарій:

Емпіричні методи:

- методика Ш. Шварца PVQ «Портрет цінностей» (в адаптації І. Семків);
- напівструктуроване інтерв'ю;

Метод математичної обробки даних: показники середніх значень.

Ми обрали даний інструментарій, бо він дозволяє визначити та проаналізувати різницю значень цінностей між старшим і молодшим поколіннями, за віковою, статевою і статусною (місце перебування) характеристикою.

В свою чергу, Методика Ш. Шварца PVQ «Портрет цінностей» (в адаптації І. Семків) (див. Додаток А) дозволяє отримати ієрархічну структуру цінностей кожної особистості. Дана методика складається із 40-ка тверджень про людину та має наступну інструкцію: *«Нижче наведені описи деяких людей. Прочитайте їх уважно і подумайте наскільки кожен з них відповідає Вам за такою шкалою: 1 – Зовсім не такий як я; 2 – Не такий як я; 3 – Трохи як я; 4 – В певній мірі такий як я; 5 – Такий як я; 6 – Дуже подібний на мене»*. Кожне твердження людини

відповідає певній ціннісній шкалі, яких у загальній кількості є десять: конформізм, традиція, доброзичливість, універсалізм, самостійність, стимуляція, гедонізм, досягнення, влада, безпека:

1. *Конформізм* – для цих людей важливо дотримуватися вимог і правил, вони є дуже нормативні і моральні. Також вони мають велику повагу до старших.
2. *Традиція* – для таких людей важливо дотримуватися сімейних традицій, виконання обрядів і святкування релігійних свят, що призводить до єдності між поколіннями.
3. *Доброзичливість* – такі люди є дружелюбними, вірними, вони націлені дбати про благополуччя своїх, рідних, друзів та інших.
4. *Універсалізм* – для таких людей є важливим відстоювання у світі рівності, справедливості і толерантності. Вони є активістами у сфері захисту природи, екології та відстоювання прав незахищених верств населення.
5. *Самостійність* – цим людям притаманна незалежність від впливу думок оточуючих, бажання самостійно відповідати за власний вибір, того що є правильним, а що ні.
6. *Стимуляція* – таким людям притаманне постійне бажання до змін, гострих вражень і новизни у житті та, навпаки, не характерна монотонність, стабільність.
7. *Гедонізм* – для цієї категорії людей важливим у житті є комфорт, відпочинок, добрий і здоровий сон, гарне проведення вільного часу.
8. *Досягнення* – для таких людей особистий успіх понад усе, вони прагнуть розвиватися в мати соціальне визнання.
9. *Влада* – така позиція характерна для представників недемократичної країни, вона полягає у бажанні накопичувати статки і займати керівні посади.
10. *Безпека* – цим людям притаманне прагнення гармонії, особистої безпеки та безпеки близької людини, уникнення ризикованих ситуацій. На думку

Ш. Шварца ця категорія є високою для тих, у кого яскраво виникає ця потреба.

Методика Ш. Шварца PVQ «Портрет цінностей» (в адаптації І. Семків) має наступний спосіб обрахунку даних за допомогою формул:

Цінності	№ Питання
Конформізм	$= (п7+п16+п28+п36) /4$
Традиція	$= (п9+п20+п25+п38) /4$
Доброзичливість	$= (п12+п18+п27+п33) /4$
Універсалізм	$= (п3+п8+п19+п23+п29+п40) /6$
Самостійність	$= (п1+п11+п22+п34) /4$
Стимуляція	$= (п6+п15+п30) /3$
Гедонізм	$= (п10+п26+п37) /3$
Досягнення	$= (п4+п13+п24+п32) /4$
Влада	$= (п2+п17+п39) /3$
Безпека	$= (п5+п14+п21+п31+п35) /5$

На основі методики Ш. Шварца PVQ «Портрет цінностей» (в адаптації І. Семків) визначається особиста ієрархія цінностей кожного респондента. Відповідно, та цінність, яка налічує найбільшу кількість балів є провідною і грає особливу роль у житті особи [61].

Задля більш глибокого аналізу значень двох поколінь було розроблено питання авторського напівструктурованого інтерв'ю (див. Додаток Б). Основна мета якого – з'ясувати наявності ціннісних установок і поглядів молодшого і старшого поколінь.

Дану анкету було розроблено таким чином, щоб отримати інформацію від респондентів про систему цінностей та її суспільну трансформацію у період початку воєнних дій на Україні.

2.2. Процедура проведення дослідження

За результатами вивчення наукової та прикладної літератури визначено наявність факту існування відмінностей ціннісних орієнтацій молодшого і старшого поколінь та, навпаки, вирівнювання деяких показників у критичний для суспільства час. Відповідно, ці значення є циклічні та змінні, залежать від віку особи та суспільних, економічних, політичних та інших обставин, що відбуваються під час життєдіяльності цієї людини. Це дає підстави на основі емпіричного дослідження обумовити відмінності або спільності ціннісних орієнтирів двох поколінь на сьогодні – у період воєнної доби.

Таким чином, дослідження проводилося у три етапи:

1. Перший етап передбачав збір даних за допомогою методики Ш. Шварца PVQ «Портрет цінностей» (в адаптації І. Семків) (Див. Додаток А);
2. На другому етапі відбувалося опитування респондентів за допомогою напівструктурованого авторського інтерв'ю (Див. Додаток Б);
3. Третій етап передбачав аналіз отриманих результатів та математичну обробку даних.

Загальна кількість респондентів дослідження складає 56 осіб – українців, з яких 43 – представники жіночої статі, 13 – чоловічої статі. Вік респондентів від 18 до 84 років. Характеристика місця перебування респондентів після початку повномасштабної війни:

- залишилися вдома (м. Київ та Київська обл.) – 17 осіб,
- виїхали за кордон (в тому числі з окупованих територій) – 18 осіб;
- виїхали до або пересувалися вздовж підконтрольної території України – 12 осіб;
- перебувають в окупації – 9 осіб.

Характеристика місця перебування респондентів до початку повномасштабної війни: Запорізька область – одна особа, Київська область – 17 осіб, Харківська область – одна особа, Херсонська область – 37 осіб.

Емпіричне дослідження проводилося в очно-дистанційному форматі з використанням відеозв'язку із деякими респондентами. Дистанційна форма

спілкування проводилася виключно через неможливість очного контакту із респондентами, це 21 особа, які є за кордоном або перебувають в окупації. В свою чергу, формат живого спілкування представив можливість використання методу спостереження і отримати зворотній зв'язок у ході опитування осіб.

Етична сторона дослідження:

- Проведення дослідження відбувалось за добровільної згоди;
- Опитування є цілком анонімним, результати обраховуються та подаються в загальному вигляді;
- Зберігання принципу конфіденційності, нерозголошення особистих даних.

Під час проведення емпіричного дослідження ціннісних орієнтацій, а саме проведення інтерв'ю, деякі відповіді респондентів вимагали більшого розкриття, тому мною використовувались навідні питання на кшталт: «Чи відчуваєте себе у безпеці зараз?», «З якими цінностями, що Ви з ними не згодні, виникають протиріччя у Вашій родині?», «Наведіть, будь ласка, приклад у чому Ви не згодні із батьками/родичами?», «Чи відійшли матеріальні цінності на другий план?». Також перше питання інтерв'ю «Війна змінила наше життя. Скажіть, що змінилось у вашому житті з її початком?» і друге питання «Чи вплинула вона на вас, що саме змінилось в вас самих?» виявлялись для деяких респондентів однаковим, тому була необхідність розмежовувати і пояснювати окремо кожне із тверджень.

2.3. Аналіз результатів дослідження трансформації ціннісних орієнтацій старшого і молодшого поколінь у суспільстві воєнної доби

Перша частина емпіричного дослідження полягала в застосовуванні методики Ш. Шварца PVQ «Портрет цінностей» (в адаптації І. Семків). В основі полягала мета визначення ієрархічної структури ціннісних орієнтацій молодшого і старшого поколінь.

Задля порівняльної характеристики і представлення загальної картини структури ієрархії обох поколінь, виведена наступна діаграма (рис. 2.1).

Рис. 2.1 Загальна ієрархія цінностей молодшого і старшого поколінь

Представлена діаграма свідчить, що цінності «безпека» і «самостійність» є найважливішими для усіх респондентів. Це безперечно пов'язано із ситуацією постійної небезпеки та вимушеного залишення свого житла і продовження життя в зовсім нових умовах, яке супроводжує багатьох респондентів українців з початку повномасштабної війни в Україні. Це підтверджується результатами відповідей опитуваних на інтерв'ю: «Маю страх що не буде більше свого житла, страх що втрачу близьких», «Я втратила відчуття безпеки і спокою, рівноваги, дім, роботу», «...є страх від вибухів», «Я живу в чужій країні, я не маю роботи, моя сім'я не зі мною», «Невпевненість у майбутньому», «Знецінилось саме життя, бо в одну секунду воно може обірватись», «зруйнувались плани, постійне відчуття тривоги», «якщо я раніше почувалась безпечно вдома, то зараз я розумію, що у будь-який момент може пошкодитись житло або його просто не стане», «Безпека і здоров'я стали на перший план», «Вийшли на перший план цінності - безпека, стабільність, воля», «втрата почуття безпеки», «більше тривоги й невпевненості в майбутньому», «в окупації жили

одним днем», «неможливість вільно та безпечно пересуватися в кордонах країни», «Так, цінності змінилися, це безпека».

В свою чергу, такі цінності як «влада» і «традиція» відійшли на останній план. Це також пов'язано із трансформаційними процесами у суспільстві і підтверджується наступними відповідями: *«Раніше мріяв про майбутні досягнення, а зараз для мене важливо зберегти своє життя», «Самореалізація тощо – пішли на останній план», «У старших поколінь старі погляди на життя», «вік-не заслуга, на жаль, не всі люди поводять себе гідно, тому і не викликають поваги», «Треба жити не за традицією», «Звичай дідів і прадідів варто поважати, але не варто всіх дотримуватися, щоб не гальмувати розвиток у суспільстві».*

Наступна діаграма (рис. 2.2) демонструє цікаву різницю показників ієрархії цінностей за статевою характеристикою: чоловіків – 13 осіб, і жінок – 43 особи. Варто зазначити, що цінності безпеки, універсалізму і самостійності займають найвищі позиції, тому є найхарактернішими для обох статей. Тобто респонденти прагнуть до гармонії, можливості убезпечити себе та близьких. Цінність універсалізму, яка ще до того є на одному рівні та має однакові показники для обох статей, представляє сповнення бажання справедливості, толерантності та рівності людей усіх народів, але респонденти представляють на сьогодні вагому відмінність у цих значеннях. Наприклад, щодо питання, що всі народи у світі повинні жити в гармонії, маємо наступні коментарі – *«виняток: миру з країною-агресором росією не може бути», «є ненависть до росії».*

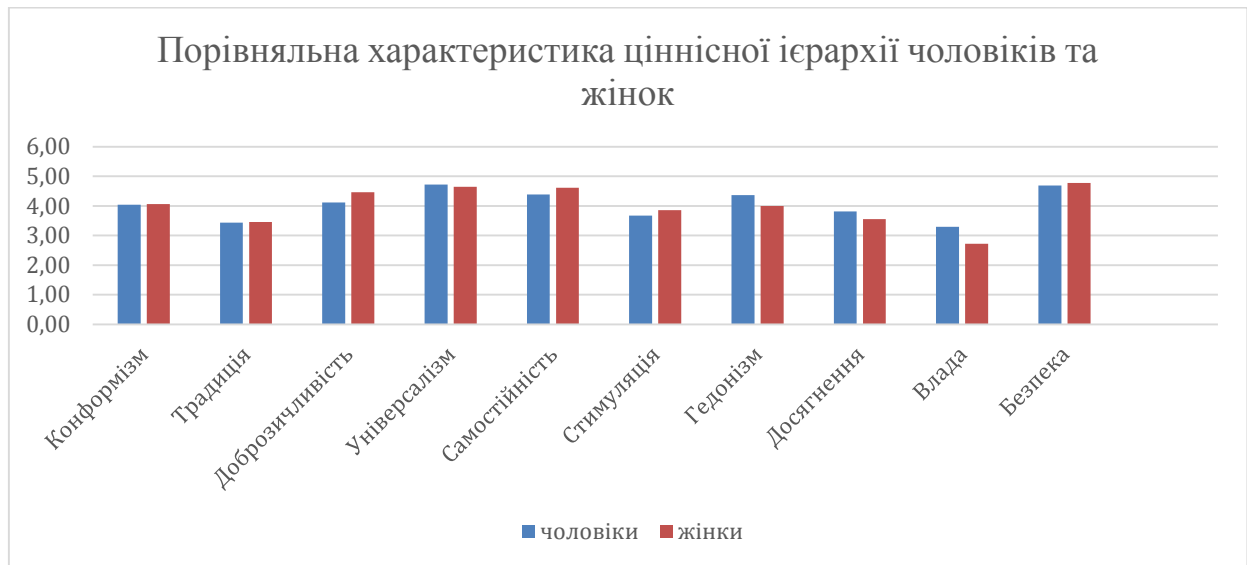

Рис. 2.2 Порівняльна характеристика ціннісної ієрархії чоловіків та жінок.

Також у опитуваних існує прагнення до єднання українського народу *«стала відчувати неймовірне єднання зі своїм народом і велику гордість що я українка»*. Цінність самостійності набула вагомого значення як для чоловіків так і для жінок на сьогоднішній день, у період воєнних дій на Україні. Адже саме сьогодні українці відчули, що таке самостійне життя: *«я був змушений покинути свій дім, у моєму житті змінилося все»*. На сьогодні для респонденти є нестерпним відчуття залежності від інших та прагнення свободи: *«Зупинилось життя, але надія та незламність, любов до волі та віра не дає опустити руки. Всім серцем чекаю зустрічі з моєю Україною!»*

Що цікаво, цінності гедонізму і досягнення для чоловіків мають більш вищі позиції ніж для жінок. Чоловіки більше надають великого значення комфорту, відпочинку, доброму та здоровому сну і харчуванню. Також для чоловіків респондентів є більш цінне власне благополуччя, а саме успіх, кар'єра. Такі люди потребують соціально визнання в ситуації, де вони знаходяться.

Цінності доброзичливості і стимуляції мають більшу перевагу для жінок, що свідчить про потребу постійних змін і новизни, а також більшу цінність вірності, чесності, дружелюбності та намаганнями бути опорою та підтримкою для людей: *«Я почала цінували людей, які є добрими, почала цінувати душевність в людях та сама стала набагато добріша і відкритіша до людей, почала*

цінувати просте спілкування, прості речі - ось це стало для мене дуже важливим».

Таке значення як конформізм займає середню позицію ієрархії цінностей та одну планку для обох статей, що демонструє рівність цінностей цієї категорії. Це характеризує спільність в таких моментах як моральність, ввічливість і нормативність, повагу до людей різних вікових категорій та навколишньої дійсності.

Як свідчить діаграма, цінності, що пов'язані із категорією «традиція» і «влада» займають останні позиції. Це пролонговано поступовим відходом поколінь від «гальмівних» старих традицій, особливо тих, що не допомагають розкрити українську ідентичність: *«деякі свята вже втратили їх невірне значення для нас (українців)», «змінилось моє ставлення до культури, яку я любила, я любила російську музику, що я зараз не слухаю, я любила російські фільми, які зараз не дивлюся», «Я вважаю, що потрібно набратися терпіння як би складно не було й продовжувати робити те, що ви вважаєте за потрібним», «Вони (батьки) інакше бачать це життя, вони по іншому виховані», «Пріоритетність цінностей, важливість змін на всіх рівнях, наприклад мовне питання», «Звичаї дідів і прадідів варто поважати, але не варто всіх дотримуватися, щоб не гальмувати розвиток у суспільстві».*

Цінності влади на сьогодні, в умовах повномасштабної війни, по великому рахунку відійшли на останні позиції, що характерно прагненням до свободи та незалежності, чим бажання набувати статків та займати керівні посади: *«Найважливіші цінності для мене на теперішній час є життя та свобода, родина у повному її складі», «Раніше цілі були матеріальні, а зараз зрозуміла, треба радіти дрібницям», «що раніше здавалося важким – стало дрібницею. Треба жити зараз, діяти, відчувати та кохати, бо іншого моменту може не бути», «Вже матеріальне не цікаве настільки як раніше», «Війна все врівноважила».*

При такому аналізі, варто зауважити, що є певні відмінності показника влади, а саме його більший рівень серед представників чоловічої статі.

На наступній представленій діаграмі (рис.2.3) зображено структура ціннісної ієрархії молодшого покоління респондентів, вік яких становить – 18-32 роки. Це 26 юних осіб – 18 жіночої статі й 8 чоловічої.

Рис. 2.3 Характеристика ієрархії цінностей за віком: 18-32 роки

Представлена діаграма надає нам цікаву картину структури ціннісних орієнтацій молодшого покоління.

Ієрархія цінностей молодшого покоління виглядає наступним чином: «універсалізм», «гедонізм», «доброзичливість», «самостійність», «безпека», «досягнення», «стимуляція», «конформізм», «влада», «традиція».

Такі категорії як «універсалізм», «гедонізм» й «доброзичливість» перебувають на трьох перших позиціях для цих респондентів. Найвищий показник займають цінності «універсалізму». За Ш. Шварцом це люди, чия мотивація спрямована на розуміння, толерантність, захист благополуччя всіх людей та навколишньої природи. Це бійці за справедливість, рівність між усіма людьми на Землі, за здоровий спосіб життя. Як зазначає автор методики, вони часто відстоюють інтереси меншин та незахищених верств населення. Також, це покоління, віком 18-32 роки, є активним новатором соціальних змін у сфері здорового способу життя, та покращення екології на нашій планеті. Вони часто

є організаторами й учасниками різноманітних протестних акцій, громадських рухів. Наступні вирази з інтерв'ю респондентів свідчать про це: *«Має значення мова, культура і тому подібне. Ми маємо позбутися всього російського та відродити українську культурну спадщину»*, *«В мене більш радикальні погляди»*, *«кожен має право на свою думку»*, *«я готовий віддати своє життя за безпеку своєї родини»*, *«треба бути ліберальним»*.

В свою чергу, цінності гедонізму представляють молодь як ту, яка орієнтується на отримання задоволення і насолоди від життя: розваги, відпочинок, комфорт, здоровий сон і харчування. Про що неодноразово свідчать коментарі респондентів під час інтерв'ю: *«Треба жити зараз, діяти, відчувати та кохати, бо іншого моменту може не бути»*, *«потрібно балансувати у житті і отримувати задоволення в цьому моменті»*, *«не треба за себе забувати, а треба піклуватись, робити подарунки»*, *«Малюю картини чим дуже задоволена»*, *«Життя тут і зараз»*, також молодь часто з сумом називає втрату комфорту на період повномасштабної війни.

Високий показник цінності доброзичливості характеризують у молодого покоління бажання дбати про благополуччя і добробут ближніх. Ш. Шварц в інтерпретації власної методики зазначає, що такі люди цінують вірність, чесність і відповідальність. Респонденти коментують наступним: *«Бажаю не бути злим, а творити добро»*, *«Сім'я на першому місці має бути завжди, їх безпека, життя та здоров'я - найважливіші речі в світі»*, *«Змінилось ставлення до чужого горя, тепер сприймаю близько до серця те, що відчуває інша людина»*, *«Найголовніша цінність - це допомагати один одному, найголовніша цінність - це люди і те, які в тебе стосунки з ними»*.

Цінності категорії «самостійність» і «безпека» займають практично однакові середні позиції. Це свідчить про менш вагому, але суттєву орієнтацію молоді на убезпечення себе від загрозливих ситуацій та вираження незалежності власних думок і рішень: *«мої інтереси, погляди та майбутнє у мене в пріоритеті, мої батьки ніяк на це не вплинуть, я слухаю тільки себе, подобається це комусь чи ні»*.

На наступному, менш суттєвому рівні виступають цінності досягнення і стимуляції. Молоде покоління представляє себе як людей, що мають більшу орієнтацію на досягнення справедливості та рівності у світі, ніж на готовність багато працювати для того, щоб мати успіх у власній справі та бути попереду інших. Такий результат може також бути пролонгований різкими змінами у житті цього покоління людей, що пов'язані з початком повномасштабної війни: *«Раніше (до війни) мріяв про майбутні досягнення»*. Крім того, середня позиція цінностей стимуляції виражає гармонію між прагненням до змін, пошуку нових вражень і монотонності життя.

Наступних у структурі спаду ціннісних орієнтації молодого покоління виступають цінності конформізму. Це означає, що молодь не завжди діє відповідно соціальним очікуванням, нормам і правилам. Також повага до старших не має для них такого особливого значення: *«вік-не заслуга, на жаль, не всі люди поводять себе гідно, тому і не викликають поваги»*.

На двох останніх шаблях ієрархії цінностей яскраво виражено виступають цінності влади і традиції. Цінності влади представляють у молодих людей низький рівень прагнення накопичувати матеріальні ресурси, гроші, займати керівні посади. Автор методики наголошує, що така цінність є вагомою для тих громадян, які проживають у недемократичній країні, де більший авторитет займає людина з більшими статками. Також такий низький показник цієї цінності представлений переоцінкою життя респондентів після початку повномасштабної війни на Україні: *«Буденні речі стали важливими та цінними, а те, що вважали важливим відійшло на третій план»*.

Спостерігаючи результати діаграми, можна стверджувати, що молоде покоління, яке народжене у період незалежної України, більшою мірою не йде за традицією. Вони не надають перевагу старим традиційним поглядам на життя, виконанням обрядів і відзначанню певних свят що передаються з покоління у покоління. Навпаки, молодь любить виділятися з натовпу і вимагає від життя більшого, ніж уже вони мають.

Наступна діаграма (рис. 2.4) представляє ієрархію цінностей старшого покоління, а саме респондентів 33-65+ років. Загальна кількість становить – 30 осіб, серед яких представників жіночої статі – 25, чоловічої – 5 осіб.

Рис. 2.4 Характеристика ієрархії цінностей за віком: 33-65+ років

Цікаві дані зображені на цій діаграмі, що цілком не схожі з результатами молодого покоління. *Ієрархія цінностей презентованого старшого покоління виглядає наступним чином: «безпека», «універсалізм», «самостійність», «доброзичливість», «конформізм», «гедонізм», «стимуляція», «традиція», «досягнення», «влада».*

Для людей, які відповідно мають більший досвід у житті та певне розуміння різниці залежної та незалежної України, на першому плані виступають такі цінності як «безпека», «універсалізм» і «самостійність». У такому складі найвищий рівень займає категорія цінностей безпеки. Тобто для цих осіб найважливішим у житті є гармонія, стабільність і відчуття безпеки. Крім цього, автор методики Ш. Шварц вважає, що цінності безпеки зростають у тих, у кого є така потреба. А саме крах радянської влади та сьогоденні реалії воєнного часу на Україні накладають власний відбиток у свідомості цього покоління. Таким чином, абсолютно всі респонденти в інтерв'ю зазначають про зміни у їх житті, наведу приклад деяких коментарів: *«Цінності мінялися через змінення режимів*

у країні від диктатури до демократії та військовим діям, але весь час було прагнення до свободи», «Ми зрозуміли, що таке цінності свободи, та яка їх ціна», «Війна змінила моє життя повністю – в протилежний напрям», «Війна – це про життя».

Як і для молодих людей так і для старшого покоління, цінності універсалізму займають важливу позицію у власній ієрархії цінностей. Це свідчить про прагнення респондентів до справедливості, рівності у світі. Вони сприяють захисту благополуччя всіх людей та природи. Старше покоління – це активісти у русі толерантності і рівноправ'я. І порівнюючи те, що у молодшого покоління цінності універсалізму на першому щаблю, а більш старшого на другому – це свідчить, що люди 33-65+ років намагаються йти в одну ногу із сучасністю та сповідують погляди та інтереси молоді, народжених у період незалежної України. Крім цього, умови сьогодення вимагають від людей захищати власні права та права держави: *«Стала важливою цінність мирного співіснування. Бажаю миру на Україні», «Неприйняття нації росіян, непорозуміння їх учинків і дій немає цьому виправдання. Не до кожного можна ставитись гуманно і толерантно», «Не все можна вибачити, забути і пробачити».*

Наступна цінність за ієрархією «самостійність» для старших є, навпаки, вищою ніж для молодшого покоління. Це говорить про те, що із зростанням та розвитком людей, вони стають менше залежати від думок і дій оточуючих, у них сформувалось розуміння власної траєкторії життя та їм є нестерпним відчуття залежності від інших: *«Обов'язково відбудуємо, відновимо та примножимо! Неодмінно будемо вільними, коханими та щасливими!», «... я сама не знала на що я здатна».*

Така цінність як «доброзичливість» займає наступну важливу позицію для старшого покоління. Вони дійсно є вірними, чесними, доброзичливими та відповідальними, дбають про добробут оточуючих людей, чи то рідних, колег, сусідів тощо. На сьогодні, у період повномасштабної війни на Україні, цей список осіб став необмежений і, відповідно, допомога є необхідна усім, тому це

покоління почало єднатися: *«Я ще більше почала відчувати себе громадянкою сильної та могутньої країни», «З розумінням більшим ставлюсь до інших», «Змінилося ставлення до життя та оточуючих людей в позитивну сторону. Стала більше панувати людяність та чуйність», «найбільша цінність для мене – розуміння інших».*

Наступні середні позиції займають цінності конформізму, гедонізму і стимуляції. Якщо порівнювати із структурою цінностей молодшого покоління, у якому категорія конформізму перебуває на найменш важливому рівні, а у старшого – навпаки, то можна дійти висновку, що доросле покоління є більш нормативним та спрямоване обмежувати у деякій мірі власні дії, щоб не нашкодити соціуму. Для них важливо виконувати правила та вимоги, навіть якщо є можливість їх порушити. Також у цього покоління в порівнянні з молодшим є більшою мірою виражена повага до старших. Цінність гедонізму, а саме велике значення комфорту, відпочинку, здорового сну, гарне проведення вільного часу, є значним для вікової групи 33-65+ років, але не у великій мірі. Порівнюючи із молодшим поколінням, критерій гедонізму має суттєву відмінність, бо молодь набагато більше спрямована на задоволення комфортного життя і гарного відпочинку.

Критерій «стимуляція» на своєму рівні представляє для респондентів даної вікової групи в порівнянні з молоддю однакову потребу перебувати у стані постійного збудження: новий досвід, знайомства, зміни. При цьому, представники обох поколінь не схильні до ризику, а більше до стабільності у житті.

Важливо виділити ті цінності, які перебувають на трьох останніх позиціях ієрархії старшого покоління – це цінності традиції, досягнення і влади.

Цінності традиції виявляють для старшого покоління єдність з родинними звичаями, нормами поведінки, важливістю виконання обрядів, святкування релігійних свят. Для них, не дуже властиво виділятися із натовпу та мати надмірну увагу й вимагати від життя більше, ніж уже маєш. Порівнюючи із поколінням молодих людей, які є неординарними і для яких традиція взагалі

несуттєва, така закономірність може бути поштовхом до непорозуміння двох різних вікових груп: старшого і молодшого поколінь.

В свою чергу, цінності критерію «досягнення» говорять, що для старшого покоління особистий успіх, досягнення нових цілей не є таким важливим. Їм не потрібне соціальне визнання. Результати інтерв'ю показують, що така схильність існує через переоцінку цінностей старшого покоління у критичний для них час, а саме період повномасштабної війни. Наприклад, наведу декілька уривків із відповідей інтерв'ю: *«на першому плані тепер сім'я, родичі, рідні. Раніше на першому плані була робота», «багато чого сприймаєш, зараз «а навіщо мені це?», навіщо мені дорога машина, навіщо мені великий будинок, навіщо мені багато грошей..».*

На самому останньому ступені ієрархії цінностей старшого покоління вікової групи 33-65+ років знаходиться критерій «влада». Цей прошарок респондентів не сприймає владу як високу цінність. І це пояснюється тим, що ми живемо в демократичній країні, де цей показник немає такого великого значення, адже всі – рівні, особливо це розуміння проявляється у воєнний час.

Для загального висновку різниці ціннісної ієрархії двох поколінь, вікових груп: 18-32 років, 33-65+ років, нами була виведена діаграма (рис. 2.5) за значеннями (табл. 2.1), якого респонденти, відповідного покоління, надавали кожній цінності.

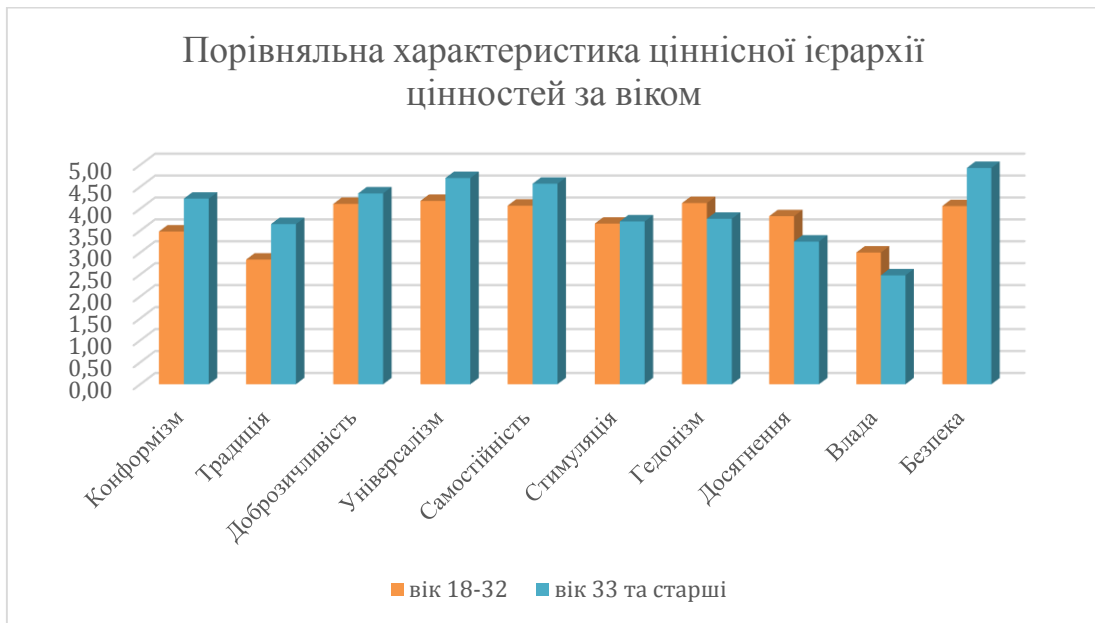

Рис. 2.5 Порівняльна характеристика ціннісної ієрархії цінностей за віком

Табл. 2.1 Показники ціннісної ієрархії респондентів за віком.

<i>Категорії цінностей</i>	<i>Вік</i>	
	<i>18-32 р.</i>	<i>33-65+ р.</i>
Конформізм	3,48	4,23
Традиція	2,84	3,65
Доброзичливість	4,11	4,35
Універсальність	4,18	4,70
Самостійність	4,07	4,57
Стимуляція	3,66	3,71
Гедонізм	4,13	3,77
Досягнення	3,83	3,25
Влада	3,00	2,48
Безпека	4,06	4,93

Таким чином, цінність «безпеки» є найвищою на сьогодні для людей старшого покоління, народжених у часи існування і краху радянської влади. У той час, для молоді, яка утворена за часів вільної України, але застала час початку повномасштабної війни, цінності «безпеки» займають тверду середню

позицію. Такий показник відзеркалює загальний стан нашої країни та справжню потребу її громадян на сьогодні і у будь-який час.

Цінності «універсалізму» являються другими за важливістю для обох поколінь. Це означає, що у респондентів, відповідно до їх соціальних умов на момент їх зростання, існує велике прагнення відстоювати справедливість та рівність людей на землі, бути активним у захисті природи. Хоч і для молоді, цей критерій стоїть на першому місці, проте за присвоєними значеннями, бажання перевороту у соціальній сфері, толерантності та справедливості дещо більшій мірі характерні людям старшого покоління, які відчували різницю між по-справжньому вільною та радянською Україною.

В тому числі, що цінності «добррозичливості» також є на високому рівні для обох поколінь, особливо на сьогодні, у період загарбницької війни на Україні, де кожен, незалежно від віку, потребує підтримки та допомоги. Тому як і молодше так і старше покоління дбають про благополуччя, щастя та добробут рідних і ближніх.

Цінності «конформізму» мають свою особливість для кожного із поколінь. Наприклад, для людей, які народилися у період стабільного правління тоталітарних управлінців, важливо бути нормативними, поводитись згідно з соціальними очікуваннями та стандартами, ніж особам, які жили та виростили у незалежній країні.

В свою чергу, ціннісна категорія «гедонізму» являється менш важливою для старшого покоління. Це говорить про те, що гарне проведення вільного часу, відпочинок, комфорт не має такого великого значення для людей, які пережили часи радянської влади.

Якщо порівнювати молодше і старші покоління, то цінності «влади» і «традиції» для кожного є абсолютно індивідуальні. Наприклад прагнення накопичувати матеріальні ресурси, гроші для молодих є перевагою, але вони зовсім не сповідують традицій. Для старших – навпаки, вони не бажають привертати занадто велику увагу до себе, здобувати керівні посади, постійно

збагачуватись, але для них важливіше продовжувати виконувати сімейні звичаї, традиції, релігійні обряди і свята.

Цінності «самотійності» у молодшого покоління є нижчими у ієрархії ніж у старших, але критерій «досягнення» є набагато вищим для молоді, це означає, що вони більше прагнуть до створення умов успіху, але їм бракує уміння брати на себе відповідальність.

Цінності «стимуляції» є однаковими для всіх поколінь, але для старшої вікової групи респондентів вони мають дещо більше значення. Це означає, що з віком люди прагнуть до змін у житті, бажання отримати новий досвід, навчитись, дізнатись щось цікаве, чого до цього не знали.

Отже, структури ціннісної ієрархії двох поколінь за методикою Ш. Шварца (адаптація Семків І.) дійсно розрізняються. Багато явних відмінностей висуваються на сьогодні: молоді, що жила та розвивалась у період незалежності України, характерний відхід від традиційного мислення й усталеного погляду на життя та більше прагнення до відпочинку, комфортного життя, здобуття кар'єри, накопичування статків. У старшого покоління, що застало за часи радянської влади, навпаки, такі цінності відходять на другий план. Для них стає перевагою безпека і турбота про ближніх. Наведу влучний коментар особи 50-ти років із нашого інтерв'ю, що підтверджує попередню думку: *«Молодше покоління має цінності – більше відпочинку, матеріальне: нові речі, новий телефон тощо. У старших – взаєморозуміння у родині – щоб не було конфліктів, підтримка, допомога один одному».*

Але є спільність, що об'єднує два покоління – це прагнення до взаємодопомоги та створення умов справедливості, рівності й толерантності до усіх людей. Це яскраво виражено у рівних позиціях цінностей «доброзичливості» та «універсалізму».

Також ми виокремили ще один критерій визначення ціннісних орієнтацій – це територіальне розташування.

Як відомо, респонденти даного опитування мають різне місце перебування на період початку повномасштабної війни, а саме: залишилися вдома або

пересувались вздовж підконтрольної території України; внутрішньо переміщені особи – виїхали за кордон або на підконтрольну територію України із окупованих територій; перебувають в окупації.

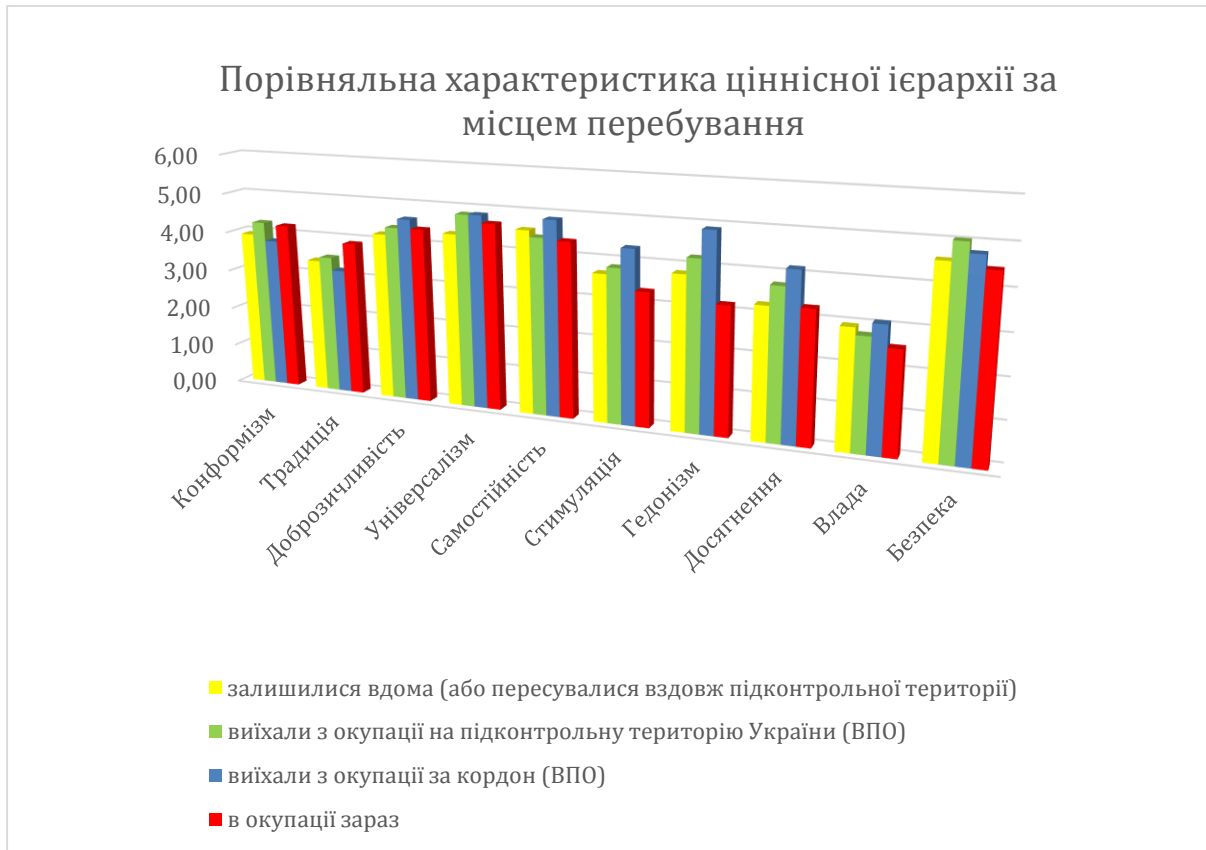

Рис. 2.6 Порівняльна характеристика ціннісної ієрархії за місцем перебування

Табл. 2.2 Порівняльна таблиця ієрархії цінностей за місцем перебування

№	<i>Залишилися вдома</i>	<i>Виїхали на підконтрольну територію</i>	<i>Виїхали за кордон</i>	<i>В окупації</i>
1	<i>Безпека</i>	<i>Безпека</i>	Гедонізм	Універсалізм
2	Самостійність	Універсалізм	Самостійність	Безпека
3	Універсалізм	Самостійність	Універсалізм	Доброзичливість
4	<i>Доброзичливість</i>	<i>Доброзичливість</i>	Безпека	Самостійність
5	<i>Конформізм</i>	<i>Конформізм</i>	Доброзичливість	Конформізм
6	<i>Гедонізм</i>	<i>Гедонізм</i>	Стимуляція	Традиція
7	<i>Стимуляція</i>	<i>Стимуляція</i>	Досягнення	Стимуляція

8	<i>Традиція</i>	<i>Традиція</i>	Конформізм	Досягнення
9	<i>Досягнення</i>	<i>Досягнення</i>	Традиція	Гедонізм
10	<i>Влада</i>	<i>Влада</i>	<i>Влада</i>	<i>Влада</i>

Дані свідчать (рис. 2.6), що ціннісна ієрархія респондентів відповідно власного місця перебування має свої особливості. Наприклад, ціннісна структура людей (табл. 2.2), які перебувають на підконтрольній території майже нічим не відрізняється, а саме включаючи людей, які виїхали з окупації до України. Для них в першу чергу важливі цінності безпеки, універсалізму і самостійності. Тобто вони дбають про себе та уникають ситуації, які загрожують їх життю, прагнуть справедливості у світі і намагаються завжди покладатися не на інших, а тільки на себе. А також для них є нестерпним відчуття залежності від інших. Це все описує людей, хоч які і перебувають на контрольованій військами України території, але все ж відчувають непередбачувану загрозу для них у момент їх звичної життєдіяльності.

Що варто додати, то найнижчі позиції ієрархії цінностей респондентів даного місця перебування є цінності досягнення, традиції і особливо влади. Тобто про такі речі як кар'єрне зростання, успіх, матеріальне збагачення сповідування старих традицій може і не йти мови.

Респонденти з інтерв'ю залишили наступні коментарі, які підтверджують представлену вище думку: *«Життя стало більшою цінністю. Деякі речі, що, здавалося б, незначні: світло, вода тощо, навіть мир у світі почали цінуватися», «Маю менший потяг до матеріального» «Війна змусила задуматись про те, що в одну мить ти можеш втратити все», «я пишаюсь тим, що я – українка та маю можливість жити в незалежній державі».*

Якщо проаналізувати і зрівняти цінності людей, що виїхали із окупованих територій за кордон, то їх ієрархія має багато подібностей, а також і відмінностей. Наприклад, особи, що виїхали за кордон найвищою цінністю для себе вважають – критерій гедонізму, що означає велику увагу до комфорту, відпочинку, здорового сну, розваг. Вони більше всього прагнуть розслабитися,

адже мають на те можливості, в порівнянні з тим, що вони до переїзду були взагалі обмежені в усьому. Найнижчі за важливістю виступають для цих респондентів цінності конформізму, традиції і влади. Варто додати, що цінність конформізму у людей, що виїхали за кордон набагато нижча, ніж у тих, хто перебуває на контрольованій українськими військами території. Тобто, люди, хто за кордоном не бажають відповідати соціальним очікуванням і наслідувати усталені норми і правила, а бути вільним у свободі вибору.

Респонденти, які перебувають в окупованій території мають свої особливості ієрархії цінностей. Найважливішими для них є цінності безпеки, доброзичливості, а на першій позиції взагалі цінності універсалізму. Це означає, що особи в першу чергу мають тверду позицію захищати свої права та відстоювати справедливість у світі. Респонденти зазначають у інтерв'ю: *«Зупинилось життя, але надія та незламність, любов до волі та віра не дає опустити руки»*. Також вони дбають про особисту безпеку, що є вкрай необхідно та у цей нескладний для них час і намагаються дбати не тільки про себе, а й про людей навколо, допомагати один одному: *«Більш став дбати про безпеку в сім'ї та обережність»*, *«Стала лагідна до людей»*.

Варто також зазначити, що така цінність як гедонізм опустилася майже до останньої позиції в ієрархії цінностей у людей, які перебувають в окупованій території. Тобто всякі веселощі, розваги, здоровий сон і комфортне життя перестало для них бути реальним, в інтерв'ю вони зазначають: *«якщо я раніше почувалась безпечно вдома, то зараз я розумію, що у будь-який момент може пошкодитись житло або його просто не стане»*.

Таким чином, зовнішні обставини та відповідно умови життя складні чи благополучні мають вплив на переорієнтацію ціннісної ієрархії кожної людини.

Друга частина емпіричного дослідження полягала в опитуванні респондентів за допомогою напівструктурованого авторського інтерв'ю. Воно складалось із 8-ми питань відкритого характеру (див. Додаток Б).

Респонденти умовно були поділені на два покоління: молодше – 26 осіб, віком від 18 до 32, і старше – 30 осіб, віком від 33 і більше років. Варто ще зазначити, питання №6 поділялося на два підпункти, тому мало індивідуальний зміст для кожної вікової групи.

Таким чином, маємо наступні відповіді на запитання:

На перше питання інтерв'ю 1 – *«Війна змінила наше життя. Скажіть, що змінилось у вашому житті з її початком?»* молоде покоління людей одноголосно зазначило, що у їх життя прийшли значні зміни. Це в пергу чергу, зміна місця проживання, переїзд в іншу область України або за кордон: *«Зважаючи на те, що я був змушений покинути свій дім, у моєму житті змінилося все», «До – було все чудово, після – жахливо».* Для молодих людей ці обставини у житті є психологічно важкими, бо стає неможливим живий контакт з батьками, близькими родичами, які залишилися на окупованих російськими військами територіях: *«Мені зараз психологічно важно через те, що не бачу рідних».* Другий критерій змін полягає в зміцненні національного і патріотичного виховання молодих українців – відхід від російської культури і мови: *«Важливі зміни на всіх рівнях, наприклад мовне питання», «Змінилось моє ставлення до російської культури. Я взагалі переглянула свої погляди на те, як культура впливає на людину».*

Третім критерієм є зміни у світобаченні, пріоритетів, переорієнтації до цього установлених цінностей: *«Життя стало більшою цінністю», «Стала більше цінувати життя та тих, хто знаходиться поруч», «Ціную кожен прожитий момент».* Наступним четвертим вагомим критерієм є певна фрустрованість молодих людей, що проявляється у нерозумінні свого майбутнього, втраті безпеки, роботи, комфорту після початку повномасштабної війни: *«все навколо стало однотипним, мені здається, що навіть рухи та дії ми почали виконувати як по графіку», «війна позбавила мене нормального життя»,*

«Більше тривоги й невпевненості в майбутньому», «втратили спокій, почали відчувати себе беззахисними».

Також для деяких молодих людей цей час став моментом зростання віри у Бога як спосіб відчуття захисту та безпеки.

На це ж саме питання 1 – **«Війна змінила наше життя. Скажіть, що змінилось у вашому житті з її початком?»** відповідали люди старшого покоління. Як і у молоді, війна внесла багато корективів для них. Відповідно їх коментарів ми виділили декілька основних критеріїв: змінилося місце проживання, форма роботи – з очної на дистанційну, з офісної на фізичну: *«Я втратила ... дім, роботу, на 70% дохід і рівень життя», «Я живу в чужій країні, я не маю роботи, моя сім'я не зі мною, ми всі розкидані по світу»*; відбулась переоцінка власних цінностей – турбота про сім'ю та їх безпеку стали на перший план: *«Після війни я став боятися щоб не сталося лиха з близькими», «Найголовніше, це сім'я, а все інше, то інше»*; збільшилась потреба у живому спілкуванні з рідними і, навпаки, гостро зупинилася з тими, хто підтримує війну в Україні; відбулося національне піднесення: *«Зараз я більше стала цінувати українців за їх доброту і чуйність»*. Також у респондентів старшого покоління прослідковується почуття тривоги за власне майбутнє і втрата особистої безпеки: *«Я втратила відчуття безпеки і спокою, рівноваги», «Змінився весь уклад життя, не складаєш ніяких планів, бо саме майбутнє стало ефемерним», «Я менше стала бути впевненою у завтрашньому дні»*. Також як для молодих так і для деяких старших респондентів час повномасштабної війни більше приблизив до Бога, де є ресурс безпеки та віри у перемогу України.

Таким чином, з початком повномасштабної війни на Україні змін в респондентів відбулось доволі багато. І що цікаво вони є спільними для обох поколінь. Це означає, що всіх ця гостра ситуація надзвичайно вразила і вплинула, відповідно до тих обставин, що склалися у кожного. Також, за власними спостереженнями, респонденти відповідали на це питання серйозно задумуючись і згадуючи свій нелегкий шлях.

На наступне питання інтерв'ю 2 – *«Чи вплинула вона на вас, що саме змінилось в Вас самих?»* серед молоді ми отримали цікаві відповіді.

Переважає більшість респондентів запевняє, що війна все-таки вплинула на них й принесла у життя певні внутрішні зміни. Відповіді можна подати у декілька загальних критеріїв. Перший, *«війна перевірила мене на витривалість»* - за цей час молодь відчувала багату суміш емоцій, перемену настрою, які не всім дають можливість далі благополучно жити. Дехто вчиться мужності у близьких та, на щастя, добре тримається: *«Я стала більш оптимістичною, простою людиною»*, *«я доволі мужньо все витримую і знаю, що все зможу»*, *«Став сильнішим»*, для інших війна наклала серйозний удар такий як емоційне вигорання та емоційна нестабільність, зміна характеру, погане самопочуття та швидке дорослішання: *«я вже не буду такою як була раніше»*, *«У мене змішалися емоції, я не можу реагувати на радість радістю, стала агресивною, бо до цього 7 місяців прожила в окупації. Маю апатію, не маю мотивації щось робити, або вона дуже швидко зникає. В чужій країні почуваюся погано, хочу додому»*, *«Багато болю, ненависті, страху»*, *«За час військових дій значно підвищився рівень емоційного вигорання»*, *«змінилося самопочуття, зруйнувала нервову систему»*. Другий критерій – це переоцінка всього, що мав до початку війни. В свою чергу, це переорієнтація ціннісного укладу – покладання на духовні цінності та зниження рівня матеріалізму; значно підвищилося бажання безпеки та взаємодопомоги, що підтверджують результати за методикою Ш. Шварца: *«я зрозуміла що світ взагалі не справедливий»*, *«став більше переживати за себе та за рідних»*, *«З'явилося більше співчуття до горя оточуючих людей»*. Що є цікавим, то де-хто для себе зазначає, що у нього взагалі не відбулось зміни цінностей, а переважна більшість навпаки запевняє що дуже змінилися. Також війна призвела до того, що люди стали між собою рівними, незалежно від їх соціального положення чи статків: *«я зрозуміла, що можна жити без багатьох речей, якими я користувалася щодня»*. Наступний третій критерій полягає у фрустрованості певної частини молоді, яка не відчуває впевненості у

завтрашньому дні: *«Тепер я чітко для себе можу відповісти на такі питання як: що я хочу? Де я бачу своє майбутнє та майбутнє своїх дітей».*

Є і позитивний четвертий критерій, що спричинила війна – це національне піднесення молодих українців: *«Я ще більше почала відчувати себе громадянкою сильної та могутньої країни, яка вже майже рік силою та вірою справжніх патріотів протистоїть військовому вторгненню росії», «підвищилась самоідентифікація як громадянина своєї держави», «Як не дивно, але стала відчувати неймовірне єднання зі своїм народом і велику гордість що я українка».*

На це ж саме питання 2 – **«Чи вплинула вона на вас, що саме змінилось в вас самих?»** відповідали люди старшого покоління. На основі їх коментарів можна стверджувати, що критерії їх особистих змін є такими ж як і у молоді. Тільки абсолютно всі респонденти старшого покоління з точністю запевняють, що війна вплинула на них. Наприклад, перший критерій «перевірка на витривалість» пройшла для більшості дуже важко: *«що я сама не знала на що я здатна», «Стала вимогливішою до себе», «Я стала більш твердішою в характері», «Я стала більш жорсткою».* Старші люди були не готові до викликів, що принесла війна: Другий критерій – це зміна життєвих цінностей: *«Війна змінила моє життя повністю – в протилежний напрям», «багато чого сприймаєш, зараз «а навіщо мені це?», навіщо мені дорога машина, навіщо мені великий будинок, навіщо мені багато грошей, навіщо мені така робота, яка не приносить мені задоволення», «те що планував – відійшло в минуле», «Війна дуже вплинула, я зрозуміла, що можна жити без багатьох побутових речей, якими я користувалася щодня».* У старших людей прослідковується більша орієнтація на допомогу і турботу про сім'ю на сьогодні: *«Більш став дбати про безпеку в сім'ї та обережність», «Стала більше емпатійною та чуйною», «Хочу жити, допомагати іншим».* Третій критерій полягає у незнанні «сьогодні» і переживання за власне «завтра»: *«Більше тривожності, якоїсь невпевненості, бо кожен день привносить свої корективи. Намагаюсь адаптуватися до створених ситуацій», «Війна змусила будувати плани на один день», «Втратила впевненість», «Я менше почала довіряти людям і більше Богу».* І остання,

нарешті позитивна характеристика старшого покоління – це самоідентифікація себе як українця, національне піднесення: *«Я стала більше цінувати людей та маю велику любов до України», «Перестав половину людей поважати, які зняли свої маски»* і в той же час у старших відбувається протистояння «іншій» культурі: *«Не все можна вибачити, забути і пробачити. Неприйняття нації росіян, непорозуміння їх вчинків і дій немає цьому виправдання. Не до кожного можна ставитись гуманно і толерантно».*

Наступне питання інтерв'ю 3 – **«Чи вплинула вона на характер стосунків у вашій родині. Наскільки? (оцініть від 0 до 10, де 1 – найменше, 10 – найбільше, 0 – не вплинула)».**

Покоління молодих людей мало неоднозначні відповіді. 21 особа із 26 зазначає, що їх стосунки у сім'ї змінилися. У середньому цей показник становить 3,8 бали. Із близькими та рідними, що не відвернулися після початку війни, стосунки стали тільки міцніше: *«Так, стали добрішими один до одного», «Ну взагалі спочатку дуже вплинула, бо всі буди дуже на нервах і це дуже впливало на стан в родині - всі були дуже агресивні один до одного. Але потім, ми почали допомагати один одному справлятися з наслідками психологічного стресу, то стосунки поліпилися», «Ми всі згуртувались, стали ближче один до одного».* З тими, хто змінив свою ідеологію на протилежну – загострилися: *«Відносини з деякими членами сім'ї стали напруженішими», «Так. З бабусями та дідусями, які виступають проти України розділилися думки. Образливо, що не вірять нам. А з сестрами братами не змінилися – навпаки, стали краще розуміти один одного».*

У свою чергу, 5 респондентів стверджують, що ніяких змін у характері стосунків між рідними не відбулося і пояснюють це наступним: *«як і до війни – у нас надзвичайно теплі стосунки, де кожен один одного підтримує і допомагає».*

На це ж саме питання 3 – **«Чи вплинула вона на характер стосунків у вашій родині. Наскільки?»** респонденти старшого покоління, в основному, зазначають, що війна все-таки мала вплив на стосунки між рідними. 26 осіб із 30-

ти підтверджують це середнім показником у 4,3 бали. Переважно стосунки налагодилися і стали кращими й міцнішими: *«Відчувається більша підтримка від рідних», «Так, більше переживання за кожного члена родини, намагаємося завжди тримати зв'язок та надавати певні рекомендації»*. Також деякі респонденти стверджують, що війна розлучила їх фізично із рідними, дітьми. Крім цього, варто зазначити, що як і у молодшого покоління, так і у старшого змінилися стосунки з тими, хто після війни перестав їх підтримувати: *«Змінилися в позитивну сторону - стала ближче до рідних на Україні, та «далі» від рідних з росії»*. У свою чергу 4 особи зазначають, що їх стосунки абсолютно не змінилися. Що цікаво, 7 із 30-ти респондентів стверджують, що їх взаємовідносини змінилися найбільше – на 10 балів.

Таким чином, війна вплинула переважно на стосунки в родині усіх людей не важливо чи це дорослі батьки чи молоді люди. Звичайно, на когось вона мала більший вплив, на когось – менший.

Наступне питання 4 – ***«Чи змінилися Ваші цінності? Якби ви проаналізували їх і порівняли з тими, що були до війни, то які саме змінилися?»***

Молодь неоднозначно відповідає на це твердження. Більша половина говорить, що цінності до війни були практично інші й те, що не було за цінність стало важливим на сьогодні. Серед таких змін є переверот ціннісної ієрархії, де духовні цінності безпеки, універсалізму й доброзичливості (за Ш. Шварцом) стали великою перевагою над матеріальними: *«Раніше мріяв про майбутні досягнення, а зараз для мене важливо зберегти своє життя», «До війни, якщо порівняти, матеріальні цінності переважали, також я була безтурботною та не цікавилась майбутнім»*. А такі категорії як досягнення й влада стали другорядними для молоді. Цінністю стала кожна мить життя, свобода, твої рідні чим велика кар'єра або статки: *«Сім'я на першому місці має бути завжди, їх безпека, життя та здоров'я», «Тепер сприймаю близько до серця те, що відчуває інша людина. Намагаюсь не сваритись по дрібницям»*.

Також війна дала зрозуміти наскільки є хитким все матеріальне і як його може не стати в одну мить: *«Ми зрозуміли, що таке цінності свободи, та яка їх ціна», «Почали цінувати те, що маємо, бо в окупації жили одним днем. Стає не важливо, як і що ти одягаєш», «що раніше здавалося важким – стало дрібницею. Треба жити зараз, діяти, відчувати та кохати, бо іншого моменту може не бути».* Також піднявся рівень самоідентифікації себе як громадянина сильної та незалежної України: *«я пишаюсь тим, що я українка та маю можливість жити в незалежній державі під гаслом свободи, говорити українською, бо це найпрекрасніша в світі мова», «Ми маємо позбутися всього російського та відродити українську культурну спадщину».*

Варто зазначити, що всього 4 респонденти молодшого покоління проговорили, що не змінили власних цінностей після початку повномасштабної війни на Україні.

На це ж саме питання 4 – **«Чи змінилися Ваші цінності? Якби ви проаналізували їх і порівняли з тими, що були до війни, то які саме змінилися?»** відповідали люди старшого віку.

Переважна більшість цих респондентів запевняє, що їх цінності зазнали значних змін, а саме в пріоритеті стали зовсім інакші. Більше за все набули важливості – життя та турбота про сім'ю, власна незалежність, мир: *«Найголовніше, це сім'я, а все інше то інше», «Більше став цінувати свободу в усьому, свободу вибору».*

Це все вкладається в категорії доброзичливості, безпеки й універсалізму (за Ш. Шварцом). Також не обійшлося без цінностей, які втратили попередній сенс – це матеріальні блага, стабільна робота, комфорт. Це все вписується у категорії досягнення і гедонізму: *«найважливіша цінність – це життя на даний момент, до війни – забезпечити собі надійне та стабільне майбутнє», «Так, на першому плані тепер сім'я, родичі, рідні. Раніше на першому плані була робота», «Менший потяг до матеріального, більш до духовного».* Також варто додати про національне піднесення старших та усвідомлення себе як справжнього громадянина України: *«гордість за те, що я українка, люблю та пишаюсь своєю*

країною», «Став більше поважати рідну мову, традиції», «Я стала розмовляти тільки українською».

Варто додати, що 7 із 30-ти осіб зазначають, що їх цінності є незмінні, адже і до початку війни вони прагнули до духовного більшою мірою: *«цінності не змінилися, Тільки більше стверджувались», «Справжні цінності, на щастя, не повинні залежати від обставин».*

Загалом, у такій ситуації ризику респонденти старшого покоління переосмислили життя, усвідомили наскільки є цінними звичайні буденні речі і що все, що здавалося важким до війни, насправді, не є великою проблемою: *«Недосяжними цінностями стало те, що раніше було буденним: прогулянка в парку, робота, зустріч з друзями, ранкова кава тощо. З початком війни зрозумів, що наскільки мізерними були довоєнні труднощі, які, як показало життя, вже не є труднощами», «Я зрозуміла, що свобода і демократія – це найважливіші цінності. Наразі вони і всі наші права відсутні».*

Можна узагальнити, що цінності обох поколінь зазнали значних змін. Безперечно, духовні цінності такі як безпека та добробут сім'ї, свобода і життя, мирне співіснування, національна самоідентифікація стали пріоритетом як для молоді так і для старших людей. Матеріальні цінності – комфортне життя, постійний заробіток, навпаки, стали не значними для них.

Щоб підтвердити попередню позицію розглянемо відповіді на наступне питання 5 – **«Яку цінність ви вважаєте найголовнішою на сьогодні?»**

Респонденти двох поколінь зазначали зразу декілька головних для них цінностей. Таким чином маємо наступне відображення основних цінностей молодшого покоління:

Преорітети цінностей молодшого покоління

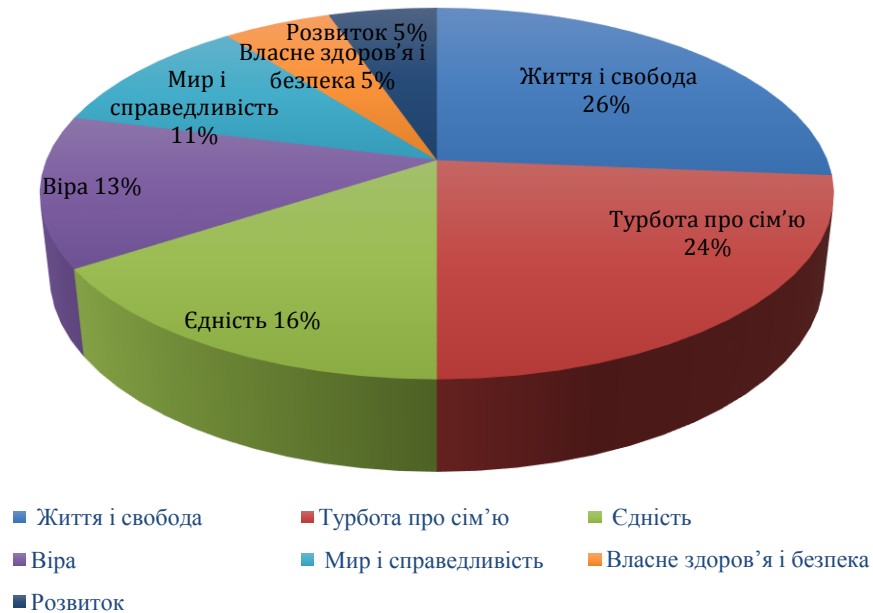

Рис. 2.7 Пріоритети цінностей молодшого покоління

На першому місці (рис. 2.7) виступає цінність життя і свободи. Як зазначає один із респондентів: *«Війна змусила задуматись про те, що в одну мить ти можеш втратити все», «Жити тут і зараз»*. Цінність свободи для молодих людей означає мати право вільного вибору. На другому місці для молоді виступає цінність «сім'ї», а саме турбота про безпеку і добробут рідних: *«Мати рідних здорових та щасливих»*. На третьому місці – єдність, що полягає у згуртування молодих людей, активний час взаєморозуміння і взаємодопомоги: *«Це завжди залишатися людиною», «найголовніша цінність - це люди і те, які в тебе стосунки з ними»*, а також національне єднання. Наступною є цінність віри, а саме віри у Вищі Сили, у Бога як захисника України. П'ятою є цінності миру і справедливості у світі. Шостою є цінності здоров'я, безпеки і мирного співіснування. А останньою, найменш вказаною, залишаються цінності власного розвитку, отримання нового знання.

Якщо порівнювати результати цього питання із ієрархією цінностей за методикою Ш. Шварца, то для молоді, дійсно, категорії «доброзичливості»,

«універсалізму» є найважливіші. Крім цього, цінності «безпеки» й «досягнення» займають менші позиції.

Пріоритети цінностей старшого покоління

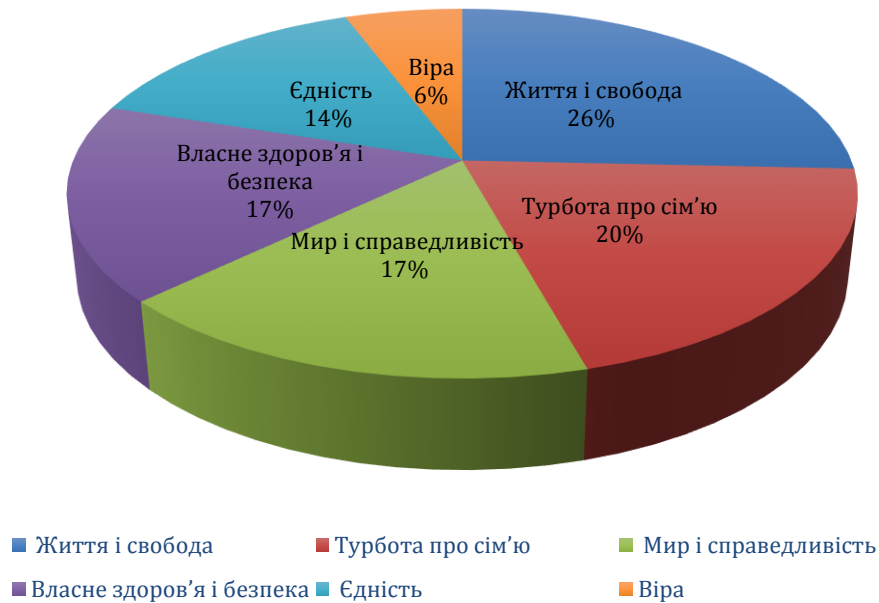

Рис. 2.8 Пріоритети цінностей старшого покоління

Люди старшого покоління мають схожу структуру пріоритетних цінностей із молоддю (рис. 2.8). Для більшості найважливішим є на сьогодні – вільне життя, турбота про сім'ю й ближніх та мир на Україні: *«Щаслива Україна без війни», «Правильне життя – без брехні та зради», «Можливість вільного спілкуватися з рідними, розмовляти українською»*. Старше покоління, порівняно із молодшим, зазначає про допомогу не тільки сім'ї, а й іншим нужденним людям: *«найголовніша цінність - Любов до людей»*. Наступною важливою цінністю виступають єднання поколінь і віри у Вищі Сили як гаранті перемоги у війні: *«Головне не втратити спокій і силу духу»*. Останніми, проте не менш важливими, виступають цінності власного здоров'я і безпеки.

Якщо порівнювати із результатами методики Ш. Шварца, то для старшого покоління категорії «універсалізму», «безпеки» й «доброзичливості» є найважливіші.

Таким ціннісні пріоритети двох полінь після початку повномасштабної війни на Україні – практично між собою не відрізняються і підтверджують результати за методикою Ш. Шварца. Проте варто зазначити, що ніхто із людей старшого покоління не проговорював про важливість цінності саморозвитку, що має невеликий показник, але характерний для молодших.

Наступне питання було окремим для старшого і молодшого покоління. Для молоді воно звучало як б – **«Чи відрізняються ваші ціннісні орієнтири від поглядів на життя Ваших батьків на сьогоднішній день?»**.

У цьому питанні думку респондентів діляться на три категорії: повністю різні, відрізняються в деяких моментах, не відрізняються. Третя частина, 8 із 26-ти, молодих осіб зазначає, що їх цінності і батьківські є абсолютно однакові: *«Я рада, що з мою мамою ми майже не відрізняємось у поглядах на життя. Вона моя найкраща подруга, яка зрозуміє як ніхто інший»*, *«У цьому питанні ми з ними стоїмо пліч-о-пліч»*. Інша частина, переважна більшість, запевняє, що цінності різняться, але не суттєво, бо вони поважають погляди своїх батьків. І лише декілька респондентів кажуть про кардинальну відмінність цінностей, неприйняття власної позиції батьками: *«У нас різна думка. Я приймаю це, але мої інтереси, погляди та майбутнє у мене в пріоритеті, мої батьки ніяк на це не вплинуть, я слухаю тільки себе, подобається це комусь чи ні»*. *«У старших поколінь старі погляди на життя»*.

На додаткове питання **«Які саме цінності відрізняються?»** респонденти наголошували про різні погляди, що стосуються житла, одягу, музики, навчання та роботи: *«Вони хочуть як краще, але не завжди так краще для мене»*, *«матеріальні цінності для батьків грають більшу роль»*.

Для старшого покоління було використано наступне питання б – **«А якби можна було заглянути у ваше далеке минуле (вашу молодість), то що змінилось з часом? Які цінності були раніше?»**

Як зазначають респонденти впродовж життя змін відбулось достатньо. Раніше вони були більше спрямовані на особисте життя, гарне проведення часу,

відпочинок, саморозвиток, накопичення матеріальних благ, успішну кар'єру. За власними спостереженнями, більш старші люди із жалем згадують молодість: *«Я би не робила стільки помилок»*, вони запевняють, що тоді варто було більше приділяти увагу власним дітям, спільному відпочинку, подорожам, чим шукати кращу роботу, яка зараз вже не дуже до вподоби: *«З часом стають неважливими амбіційність і престижність»*, *«зараз найбільші цінності у моєму житті – мої діти»*. А у деяких навпаки молодість згадувалась як щось приємне: *«Деякі моменти з молодості я би повторила»*. Проте для багатьох на сьогодні як ніколи раніше стала важлива єдність поколінь, сім'я у повному складі, її безпека і підтримка. У старшого покоління із віком тільки збагачувались духовні цінності, а особливого загострення вони мали у період національно піднесення серед громадян: *«Цінності мінялися через змінення режимів у країні від диктатури до демократії та військовим діям»*. На сьогодні, старші більше ніж раніше усвідомлюють своєрідність і неповторність власної національності, її незалежність від впливу іншої (російської) культури: *«Поняття дружби народів, що неможлива і неприйнятна сьогодні»*, *«Я ніколи вже не скажу «браття - слов'яни»*. Крім цінностей сімейних і національних, з часом стало важливим можливості мирного і безпечного життя: *«По молодості був більше спокійним по відношенню до безпеки та здоров'я, зараз – це дуже важливо»*.

Лише троє із 30-ти респондентів запевняє, що їх цінності ніяк із часом не змінилися. Духовна складова для них як і була залишилися на першому місці: *«Мої життєві цінності формувались у сім'ї, тому вони стабільні і не змінюються під зовнішнім тиском»*.

Узагальнимо, для старших поколінь (за критеріями Ш. Шварца), раніше на першому були місці цінності «досягнення», «гедонізму» й «влади», зараз – навпаки, «безпеки», «доброзичливості» й «універсалізму». Тобто ієрархія пріоритетів у житті перевернулася практично знизу догори. Якщо у такому випадку порівнювати результати за методикою Ш. Шварца, то цінності сучасної молоді і старшого покоління у свій юний вік були приблизно однакові. Це, на мою думку, говорить про циклічність процесу ціннісних орієнтації поколінь.

Розглянемо відповіді на наступне питання 7 – **«Чи виникають у вашій родині протиріччя на підґрунті того, що ваші рідні мають різну систему цінностей?»**

Цікаво відповідали на це питання респонденти молодшого покоління. З'ясувалось, що у рівно половини осіб виникають протиріччя з батьками на основі різної системи цінності, у іншій частині, навпаки. Також ці непорозуміння є нерівномірними у родині. Тобто, чи то тільки із самим батьком, чи з матір'ю, чи з бабусею/дідусем. Молоді люди запевняють, що такі труднощі в більшості випадків незначні і долаються шляхом компромісів. Також через пережиті обставини війни молодше покоління намагається знаходити точки дотику із рідними: *«Зараз ти входиш в ситуацію тої людини»*. Але бувають і випадки коли нерідко доходить до критичних моментів: *«багато сварок у родині тому, що батьки просто не розуміють мене і навіть не намагаються зрозуміти. Дуже рідко коли мама встає на мою сторону»*. Загалом, молодь запевняє, що мати непорозуміння – це нормально для будь-якої сім'ї: *«іноді виникають такі труднощі - не без цього», «кожен має право на свою думку»*.

8 – «Щоб Ви порадили з цим робити?»

Переважно на це питання відповідали ті, хто має протиріччя у сім'ї. У процесі опитування виявилось, що для молодого покоління існує дві позиції протидії непорозумінням з батьками – це компроміс (дія) або бездіяльність.

Ті хто займає першу позицію «компроміс» рекомендують розмовляти один з одним, чути один одного, наводити приклади та аргументи, бути толерантним, поважати думки інших та не намагатися переконати, вирішувати труднощі тільки разом, прислуховуватися до батьківської думки: *«Якщо це дійсно рідна людина, то завжди можна порозумітися та знайти компроміс»*.

Ті хто займає другу позицію «бездіяльність» рекомендують мовчати, нічого не робити, уникати суперечок та взагалі навіть не прислуховуватись до порад. Вони це обґрунтовують наступним: *«це його життєвий досвід, він має його прожити», «вони свою думку не змінять – це люди старого гарту», «вони по іншому виховані», «Вважаю неможливим і непотрібним змінювати чийсь*

переконавання», «якщо прислуховуватись до всіх, кому потрібно вам щось порекомендувати, навіть якщо це батьки - то можна ніколи не стати щасливим».

Розглянемо відповіді вже старшого покоління на питання 7 – «*Чи виникають у вашій родині протиріччя на підґрунті того, що ваші рідні мають різну систему цінностей?»*

Половина респондентів старшого покоління, як і молодшого, зазначають, що мають непорозуміння на основі різної системи цінностей, інша частина осіб стверджує, що, навпаки, не має. Ті, у кого є протиріччя у родині зазначають, що такі труднощі – це звичайне явище для класичної родини, де є батьки і діти. На їх думку, у більшості випадків можливо знайти спільне рішення проблеми. Зазвичай, причин цих протиріччів називають декілька. Наприклад, різний погляд на матеріальні цінності – якість житла, їжі, навчання. Наступне непорозуміння виникає через абсолютно різні пріоритети у житті. Молодше покоління надає більшої ціни відпочинку, матеріальному, новизні, а їх батьки найголовнішим, на їх думку, вважають взаєморозуміння у родині.

8 – «*Щоб Ви порадили з цим робити?»*

На це питання відповідали усі респонденти старшого покоління, незалежно чи існують у них протиріччя з рідними чи ні. Так само як і у молодого покоління, у старших існує дві позиції на цю ситуацію: або певна дія або бездіяльність.

Ті хто займає першу позицію – «дія», рекомендують наступними способами справлятися із ціннісними протиріччями у родині: прислуховуватися та підтримувати один одного, мати терпіння, увагу та милосердя, бути толерантним, мати взаємоповагу у родині, наводити аргументи і бути прикладом, шукати компроміс, жити окремо від батьків. Була навіть така відповідь від дорослих: «*Я би запропонувати прочитати певну літературу або мультфільм, які можуть практично показати наслідки існування розбіжностей*». Це означає дехто із дорослих намагається вирішувати розбіжності і робити це креативно.

Той, хто обирає другу позицію – «бездіяльність», а це переважно меншість, рекомендують нічого не робити. Вони пояснюють тим, що самі вже не розуміють як себе вести у подібних ситуаціях, коли протиріччя не зникають: *«Якщо почнеш щось робити – то буде гірше», «Якщо я б знала, то щось би зробила».*

Загалом, старше покоління респондентів запевняє, що різна система цінностей між двома поколіннями для них не є новизною, бо вони самі мали такий досвід у молодості: *«Ми коли були молоді нам теж не завжди подобалось, коли батьки нас вчили».*

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Емпіричне дослідження трансформації ціннісних орієнтацій старшого і молодшого поколінь передбачало реалізацію трьох етапів, які включали: визначення критеріїв дослідження, підбір доцільних методів дослідження та формування вибіркової сукупності; проведення емпіричного дослідження; якісну, кількісну та математичну обробку отриманих даних.

Власне емпіричне дослідження проводилося на основі двох методичних інструментаріїв: методика Ш. Шварца PVQ «Портрет цінностей» (в адаптації І. Семків) та напівструктурованого авторського інтерв'ю.

За результатами проведеного методики Ш. Шварца (адаптації І. Семків) можна зробити такі висновки. Молодше покоління, що зростало у часи незалежної України, віком від 18-32 років має дещо відмінну ієрархію цінностей від старшого і виглядає вона так: перші три - найпріоритетніші позиції займають цінності «універсалізму», «гедонізму» і «доброзичливості», наступні за критерієм спадання йдуть цінності «самотійність», «безпека», «досягнення», «стимуляція» і останні три позиції займають «конформізм», «влада» та «традиція». В свою чергу ієрархія цінностей старшого покоління, часів існування та краху Радянського Союзу, віком від 33 і старше років виглядає дещо інакше: на першому місці виступають цінності «безпеки», «універсалізму» і «самотійності», далі за критерієм спадання йдуть цінності «доброзичливості», «конформізму», «гедонізму», «стимуляції» і на останніх трьох позиціях знаходяться «традиція», «досягнення» і «влада».

На основі даних методики Ш. Шварца, можна зробити висновок, що цінності людей, зростаючих у різні періоди влади, мають як відмінності так і спільності. Для молоді більш є цінним справедливість, рівність та комфорт, відпочинок, гарне проведення часу, дружелюбність, а найменш – це сімейні традиції, виконання обрядів і святкування релігійних свят. Для старших найбільш пріоритетним у житті є безпека, справедливість, самотійність, а найменше – цінності влади та досягнення. Це говорить про те, що як і для молоді

так і для старшого покоління є однаково важливі толерантність, рівність і справедливість у світі, цінності взаємодопомоги і дружелюбності; й однаково найменш пріоритетні цінності влади – бажання накопичувати статки і займати керівні посади.

Відповіді респондентів на основі проведеного інтерв'ю підтверджують і дещо доповнюють отримані дані за попередньою методикою. Таким чином, старше та молодше покоління мають однакові ціннісні орієнтації на сьогодні, у період повномасштабної війни на Україні. Для всіх респондентів являється найважливішим: безпека і благополуччя власної родини, мир, життя без війни, національна і культурна єдність між поколіннями однієї незалежної України.

Отже, результати проведеного емпіричного дослідження дозволили виявити, що ієрархія цінностей молоді та старших людей відрізняється, що може створювати непорозуміння між двома поколіннями, але однаково для обох є пріоритетним мирне співіснування, взаємодопомога і турбота один про одного.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

В результаті теоретичного аналізу вітчизняної, зарубіжної та науково-прикладної літератури було з'ясовано, що цінності та ціннісні орієнтації є надбанням суспільства протягом всього його існування, тому для кожного нового покоління характерна власна основа поглядів на життя.

Таким чином, на початку ХХІ століття було зафіксовано своєрідний циклічний феномен – розрив цінностей між поколіннями. Це представлено тим, що зі зміною економічних, політичних чинників та приходом різноманітних суспільних перетворень у період розвитку країни – змінюються й погляди на життя людей, які застали цей час. Цей процес перебудови ціннісних орієнтацій, звичайно, не відбувається безслідно.

Прихильники теорії поколінь Нейлі Хоув і Вільяма Штрауса зазначають, що різні покоління — це абсолютно різна ієрархія цінностей та різне сприйняття інформації. За невеликий період часу як 20–30 років, вік становлення і зростання нового покоління, можуть відбутися такі визначні зміни, які закарбуються у суспільній пам'яті підростаючих молодих людей. Власне, така відмінність у сучасному українському суспільстві підтверджується тим, що кожне молоде покоління людей зростає і соціалізується в нових історичних умовах, що помітно відрізняються від тих, в яких зростало попереднє покоління їх батьків.

Відповідно, з появою нового покоління, суспільство зазнає нових звершень та ударів у власному житті. У старших поколінь українців ще закарбувалося в пам'яті прихід «щасливого радянського майбутнього», його остаточний крах та неочікуване визнання незалежності України, а для сучасних поколінь стало переломним моментом – переживання російської агресії та повномасштабна війна проти України.

Також, науковці говорять про такий важливий аспект як зниження міжпоколінного розриву ціннісних орієнтацій у період важких критичних, в тому числі військових, змін у країні.

Проведене емпіричне дослідження із застосуванням методів анкетування та напівструктурованого інтерв'ю допомогло виявити, що ціннісні орієнтації старшого і молодшого поколінь мають як відмінності так і спільності. Для молоді більш є цінним справедливість, рівність та комфорт, відпочинок, гарне проведення часу, дружелюбність, а найменш – це сімейні традиції, виконання обрядів і святкування релігійних свят. Для старших найбільш пріоритетним у житті є безпека, справедливість, самостійність, а найменше – цінності влади та досягнення. Це говорить про те, що у двох поколінь відрізняються пріоритети у житті. Але в той же час, як і для молоді так і для старшого покоління є однаково важливі толерантність, рівність, справедливість у світі, цінності взаємодопомоги і дружелюбності. Й однаково для обох поколінь є найменш пріоритетні цінності критерії «влади» – бажання накопичувати статки і займати керівні посади.

Відповіді респондентів на основі проведеного інтерв'ю підтверджують і дещо доповнюють попередні дані. Як виявилось, із приходом різноманітних суспільних перетворень, що принесла російська агресія на території України, відбулась переоцінка українцями власного життя від 24.02.2022 року. Постійна небезпека і розуміння швидкоплинності та цінності цієї миті зумовило всіх, незалежно від віку та соціальних умов зростання, об'єднатися задля спільної перемоги у цій війні. Таким чином, покоління як і молодих так і дорослих людей, які мають непорозуміння у сім'ї через різну систему поглядів на життя, поріднила спільна мета – боротися з ворогом як і на національному рівні – витіснення російської культури і мови, так і на громадянському рівні – допомога ближнім та нужденним, своїм родинам.

Таким чином, на основі результатів даної роботи ми дійшли висновку, що ієрархія цінностей старшого і молодшого поколінь, відповідно до їх соціальних умов та періоду зростання, відрізняється, але під впливом різких суспільних перетворень, як початок повномасштабної війни на Україні, цей міжпоколінний розрив цінностей скорочується. Для всіх однаково найважливіше – це вільна Україна без війни, у дусі мирного співіснування, взаємодопомоги і турботи один про одного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Aljeksjejenko, T. F. (2016). Suchasne simejne vyhovannja: konceptualizacija idej teorii' ta praktyky [Modern family education: conceptualization of ideas of theory and practice]. (Monografija). Uman' : Zhovtyj O. O. [in Ukrainian].
2. Beh, I. D. (2008). Vyhovannja osobystosti: Pidruchnyk dlja studentiv vyshhyh navchal'nyh zakladiv [Personality education: Textbook for students of higher educational institutions]. Kyi'v : Lybid'. [in Ukrainian].
3. Bezljudnyj, O. I. (2011). Rol' sim'i' v osobystisnomu rozvytku dytyny [The role of the family in the personal development of the child]. Porivnjal'no-pedagogichni studii': naukovo-pedagogichnyj zhurnal, 1(7), 8–13. [in Ukrainian].
4. Corer L A. The functions of social conflict. Glencoe, IL: Free Press, 1956. 188 p. [Brundeis University. Waltham, MA]
5. Demo, H., David, H. (1992). Parent-child relations Assessing recent changes. Journal of Marriage and Family, 54, 104–117.
6. Dolyns'ka, L. V., Maksymchuk, N. P. (2008). Psychologija cinnisnyh orijentacij maľbutn'ogo vchytelja [Psychology of value orientations of the future teacher]. Kam'janec'-Podil's'kyj : FOP Sysyn O. V. [in Ukrainian].
7. Fiese, B. H., Winter, M. A. (2008). Family Influences. Encyclopedia of Infant and Early Childhood Development (Second Edition), 595-602.
8. Fosco, G. M., Stormshak, E. A., Dishion, T. J., Winter, C. (2012). Family relationships and parental monitoring during middle school as predictors of early adolescent problem behavior. Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology, 41(2), 202–213.
9. Gonchar, L. V. (2018). Teoretyko-metodychni zasady formuvannja gumannyh bat'kivs'ko-dytjachyh vzajemyn [Theoretical and methodological principles of the formation of humane parent-child relationships]. Doctor's thesis. Kyi'v. [in Ukrainian].

10. Gordon, T. (2011). Vyhovannja bez nevdach. Stosunky bat'kiv z dit'my [Education without failures. Relationship of parents with children]. Kyi'v : Svichado. [in Ukrainian].
11. How N., Strauss W. Millennials Rising: The Next Great Generation. 2000.
12. Howe N. Generations: The history of America's future, 1584 to 2069 / N. Howe, W. Strauss. New York: William Morrow and Co, 1991. 538 p.
13. Howe N. The Next 20 Years: How Customer and Workforce Attitudes Will Evolve / N. Howe, W. Strauss // Harvard Business Review. – 2007. – Vol. July-August. – P.41-52.
14. Kohli Martin. The generation contract: a social model under pressure // Social relations in Turbulent Times. ESA 10-th Conference. Geneva, 7-10 September 2011. Programme Book. – University of Geneva, 2011. – 308 p. – P. 22.
15. Kremen, V. H. (2005). Osvita i nauka v Ukraini – innovatsiini aspekty: Stratehiia. Realizatsiia. Rezultaty [Education and science in Ukraine – innovative aspects: Strategy. Realization. Results]. Kyiv, 447 p. [in Ukrainian].
16. Kuznecova, O. V. (2019). Metodyka «Strategii' simejnogo vyhovannja» S. S. Stepanova u modyfikacii' I. I. Mahoninoi' [Methodology "Strategies of family upbringing" by S. S. Stepanov in the modification of I. I. Makhonina]. [in Ukrainian]. URL: <https://vseosvita.ua/library/dodatok-do-stattiditaco-batkivski-vidnosini-v-rodini-metodika-strategii-simejnogo-vihovanna-ssstepanova-v-modyfikacii-ii-mahoninoi-139415.html>
17. Lepeyko T. Generational theory: value-oriented approach. / T. Lepeyko, T. Blyznyuk // Business inform. – 2016. – №11. – P. 24-31. Rokeach M. The nature of human values / M. Rokeach. – New York: Free Press. – 1973. – 355 p.
18. Mead M. Culture and Commitment : A Study of the Generation Gap. Garden City, New York : The American Museum of Natural History, Natural History Press, 1970. 128 p.
19. Polishhuk, V. M. (2008). Psychologija sim'i' [Family psychology]. Sumy : «Universytets'ka knyga». [in Ukrainian].

20. Rokeach M. The nature of human values / M. Rokeach. New York: Free Press. – 1973. – 355 p.
21. Shkil'na, I. M. (2014). Vyhovannja gumanistychnyh cinnostej starshyh pidlitkiv u vzajemodii' sim'i i shkoly [Education of humanistic values of older teenagers in the interaction of family and school]. Extended abstract of Candidate's thesis. Kyi'v. [in Ukrainian].
22. Балакірева О. М. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві // Український соціум – 2002. 2 №1.
23. Баранцев Я. Особливості конфлікту поколінь першої третини ХХІ століття: аксіологічний аспект / Ярослав Баранцев. // матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Суми). – 2019. – С. 51–54. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/42479/1/2019_Starosta%20Volodymyr_Konfer_Sumy_s_64-67.pdf#page=51 (дата звернення: 12.02.2023).
24. Бех І.Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. / І.Д. Бех. – Київ – Чернівці : «Букрек», 2018. – 320 с.
25. Бех І.Д. Формувати у дитини почуття цінності іншої людини / І. Д. Бех // Педагогіка толерантності. – 2001. – 2(16). – С. 16 – 23
26. Близнюк Т. П. Оцінка поколінських цінностей покоління бебі-бумерів та покоління Х в Україні / Т. П. Близнюк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент. - 2017. - Вип. 27(1). - С. 118-122. - URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2017_27\(1\)_27](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2017_27(1)_27) (дата звернення: 10.02.2023).
27. Боришевський М. Й. Національні цінності у структурі громадянської свідомості та самосвідомості особистості // Ціннісні орієнтації у громадянському становленні особистості: наук.-метод. зб. Дрогобич: Відродження. – 1998. – 12 с.
28. Виклики ХХІ століття: наука, філософія, освіта : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Суми, 21–22 листопада 2019 р.). – Суми : ФОП Цьома С.П., 2019. – 182 с.

29. Вишневецький О. На тернистому шляху до себе // Рідна школа. – 1995. – №5. – С.12-17.
30. Вишневецький О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: Посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / Омелян Вишневецький. – Дрогобич: Коло, 2003. – 528 с. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/216> (дата звернення: 11.02.2023).
31. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки / Омелян Вишневецький. – Дрогобич: Коло, 2006. – 326 с. – (Посібник для студентів вищих навчальних закладів). URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/departments/pedagogika/library/vyshnevsky.pdf>
32. Головатий Н. Ф. Соціологія молоді : Курс лекцій / Н. Ф. Головатий. – К. : МАУП, 2006. – 2-ге вид. переробл. і допов. – 304 с.
33. Гончар Л. В. Г Формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку: монографія / Л. В. Гончар. – Київ : ТОВ "Задруга", 2017. 360 с.
34. Долинська Л. В. Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя : [навч. посіб.] / Л. В. Долинська, Н. П. Максимчук. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О. В., 2008. – 124 с.
35. Зязюн І.А. Криза цінностей — катастрофа суспільства і держав / І.А. Зязюн // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи : зб. наук. праць. Вип. 2 / ред. кол. В.Г. Кремень [та ін.] // Нац. акад. пед. Наук України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. — К. : [б. в.], 2010. — Вип.2. — 312 с
36. Інтерв'ю з академіком НАН України М.В. Поповичем [Електронний ресурс] // Вісн. НАН України. – 2015. – URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/82120/03-Ropovich.pdf?sequence=1> (дата звернення: 22.02.2023).
37. Казьмірик С. М. Цінності та їх класифікація в аксіосфері людини / С. М. Казьмірик // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Сер. : Педагогіка. - 2012. - Т. 209, Вип. 197. - С. 90-92. - URL:

http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchduped_2012_209_197_19.

<https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2012/209-197-17.pdf>(дата звернення: 10.02.2023).

- 38.Кащук К. М. Особливості управління співробітниками X, Y та Z поколінь / К. М. Кащук. // Економіка. Управління. Інновації. Серія : Економічні науки. - 2018. - Вип. 1. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2018_1_9 (дата звернення: 12.02.2023).
- 39.Кирмач Г. А. Філософські, психологічні та соціально-педагогічні основи виховання цінності іншої людини / Г. А. Кирмач // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка : збірник наукових праць. – 2009. – № 1(25). – С. 139–143. – Бібліогр.: 12 назв. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/11235/1/27.pdf> (дата звернення: 12.02.2023).
- 40.Колмакова Л. О., Совершенна І. О. Чого варто очікувати і як управляти представниками покоління Z? / Глобальні проблеми економіки та фінансів : тези доп. ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ-Прага-Відень, 31 трав. 2017 р.). Київ : Фінансово-економічна наукова рада, 2017. С. 20–23. URL: <https://www.internauka.com/issues/conf-2017/may/2567> (дата звернення: 02.03.2023).
- 41.Коростіль Л. А. Покоління Z: пошук способів педагогічної взаємодії. Народна освіта. 2018. Вип. 1. С. 82–88. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5229 (дата звернення: 03.03.2023).
- 42.Кремень В. Г. Освіта в контексті сучасних соціокультурних змін / Василь Кремень // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. – 2010. – Вип. 27 (31): в 3-х ч. – Ч.1. – С. 13-18.
- 43.Кремень В. Філософія людиноцентризму у контексті проблем освіти [Електронний ресурс] / Василь Кремень. – 2006. URL: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2006/txt/06kvkpo.php> (дата звернення: 10.03.2023).

- 44.Кремень В.Г. У пошуках філософсько-антропологічних смислів і ціннісних пріоритетів освіти (роздуми з приводу ювілею видатного вченого) / В. І. Луговий, О. М. Топузов, Н. П. Дічек // Український педагогічний журнал.- 2017. - № 3. - С. 34-42. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrpj_2017_3_5(дата звернення: 12.02.2023).
- 45.Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В. Г. Кремень. - К. : Пед. думка, 2009. - 520 с.
- 46.Кремень В. Г. Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум / В. Г. Кремень. - Вид. перероб. - К. : Грамота, 2010. - 576 с.
- 47.Кремень В. Г. Пріоритет освіти і науки / В. Г. Кремень // Вісник НАН України. - 2016. - № 9. - С.21-23
- 48.Кулішенко, Л. А. Аксіологічна основа національного виховання у публікаціях сучасних науково-педагогічних журналів [Текст] / Л. А. Кулішенко // Збірник наукових праць Науково-дослідного центру періодики. - 2009. - Вип.1(17). - С. 432-440. URL: https://biem.sumdu.edu.ua/images/stories/docs/K_SGD/Kulishenko_4.pdf
https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/56790/7/Kulishenko_Aksiolohichna_osnova.pdf(дата звернення: 10.02.2023).
- 49.Левковська Н. Динаміка ціннісних орієнтацій молоді / Н. Левковська // Політичний менеджмент. — 2006. — № 1. — С. 85-93. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8690/10-Levkovska.pdf> (дата звернення: 08.02.2023).
- 50.Матвійчук О. Теорія поколінь : чому ми різні та як порозумітися одне з одним / Оксана Матвійчук. // Практика управління дошкільним закладом. Щомісячний спеціалізований журнал. – 2018. – №7. – с. 36 – 41 URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/25576/1/Matviychuk_Toeriya_pokolin.pdf (дата звернення:22.02.2023).
- 51.Матяж С. В. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості / С. В. Матяж, А. О. Березянська // Наукові праці [Чорноморського державного

- університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"].
Сер. : Соціологія. - 2013. - Т. 225, Вип. 213. - С. 27-30. - URL:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2013_225_213_7 (дата звернення:
21.03.2023).
52. Мигович І. Ціннісні орієнтації населення Закарпаття за умов суспільної трансформації // Політичні читання. – 1994. 2 №3
53. Національна культура: Зміна парадигм і орієнтацій// Світогляд і духовна творчість / Відп. ред. К.П. Шудря, Є.І.Андрос: [збірник наукових праць]. – К.: Наукова думка, 1993. – С.158-165.
54. Невмержицька О. М. Цінність як поняття: теоретичні основи / О. М. Невмержицька // Грані. - 2015. - № 7. - С. 114-117. - URL:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_7_22. (дата звернення: 15.03.2023).
55. Новосельська Н. Формування гуманістичних цінностей молодших школярів у навчально-виховній діяльності [Електронний ресурс] / Надія Новосельська. – 2017. – URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01> (дата звернення: 18.03.2023).
56. Підласий І. Ідеали українського виховання (продовження) // Рідна школа. – 2000. – № 10 – С. 6-13.
57. Пономарьов О. С. Аксіологічні аспекти феномену освіти / О. С. Пономарьов, А. О. Харченко // Філософія в сучасному світі : матеріали всеукраїнської наук.-практ. конф., 16-17 листопада 2018 р. / ред. кол. Я. В. Тарароєв [та ін.] ; Нац. техн. ун-т "Харків. політехн. ін-т" [та ін.]. – Харків : Точка, 2018. – С. 89-93. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/6d8cca34-12be-441f-8f64-9ee8f86fd318/content> (дата звернення: 12.02.2023).
58. Саппа М. М. Конфлікт поколінь «батьки і діти» як виклик педагогам / Микола Миколайович Саппа. // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України. Харків. – 2020. – с. 3. URL:
https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/8907/Konflikt%20pokolin_Sappa_M_M_2020.pdf(дата звернення: 24.02.2023).

59. Сенюшкіна Т. Проблема досягнення міжпоколінної солідарності в Україні / Тетяна Сенюшкіна. // Наукові записки. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2018. – №5. – с. 38. URL:https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/senushkiana_problema.pdf(дата звернення: 11.03.2023).
60. Стельмахович М. Виховні цінності традиційної української родини // Цінності освіти і виховання. – К., 1997. – С. 129–132.
61. Субашкевич І.Р. Формування ціннісно-сміслової сфери студентів педагогічних спеціальностей засобами медіапсихологічних технологій : практ. посіб. Львів : Растр-7, 2016. 60 с. URL: https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/12/book_Subashkevich-1.pdf (дата звернення: 03.03.2023).
62. Ткаченко Л. Григорій Сковорода і Василь Кремень: цінність філософських концепцій розвитку особистості / Лідія Ткаченко. – 2022. – С. 26–36. URL: https://pi.iod.gov.ua/images/pdf/2022_2/4.pdf (дата звернення: 02.02.2023).
63. Філософський словник соціальних термінів / [під загальною редакцією В. П. Андрущенка]. – Київ, 2005. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2012/209-197-17.pdf> (дата звернення: 28.02.2023).
64. Целякова О. М. Духовність і ціннісні орієнтації студентської молоді України в трансформаційному суспільстві / О. М. Целякова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. - 2009. - Вип. 38. - С. 222-233. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpgvzdia_2009_38_24. (дата звернення: 28.03.2023).
65. Чуйко О.В. Особистісне становлення суб'єктів професійної діяльності у соціономічних професіях: Монографія – К.: АДЕФ-Україна, 2013. – 280 с.
66. Шайгородський Ю. Ціннісні орієнтації в психологічній структурі особистості / Ю. Шайгородський // Соц. психологія. - 2009. - № 4. - С. 65-73.

ДОДАТКИ

Додаток А

- *Стать*
- *Вік*
- *Місце помешкання до війни*
- *Міграційний статус (залишився вдома, переїхав в межах України, переїхав за кордон).*

**Опитувальник за методикою Ш. Шварца PVQ «Портрет цінностей»
(адаптація Семків І.)**

Інструкція: Нижче наведені описи деяких людей. Прочитайте їх уважно і подумайте наскільки кожен з них відповідає Вам за такою шкалою:

6	5	4	3	2	1
Дуже подібний на мене	Такий як я	В певній мірі такий як я	Трохи як я	Не такий як я	Зовсім не такий як я

1. Для нього важливо вигадувати щось нове і бути творчим. Він любить все робити оригінально.
2. Для нього важливо бути багатим. Він хоче мати багато грошей і дорогих речей.
3. Для нього важливо, щоб усіх людей у світі вважали рівними. Вважає, що кожен повинен мати рівні шанси у житті.
4. Для нього важливо показати свої здібності. Він хоче, щоб люди захоплювались тим, що він робить.
5. Для нього важливо жити у безпечному середовищі. Він уникає всього, що може загрожувати втраті безпеки.

6. Він вважає, що важливо робити багато цікавих речей у житті. Він завжди намагається спробувати щось нове.
7. Він вважає, що люди повинні робити, те що їм говорять. Переконаний, що люди повинні дотримуватися правил завжди, навіть тоді, коли ніхто не бачить.
8. Для нього важливо вислухати думки людей, які відрізняються від нього. Навіть, якщо він з ними не погоджується, він все ж хоче їх зрозуміти.
9. Він вважає, що не варто просити більше, ніж вже маєш. Він переконаний, що люди повинні бути задоволені з того, що у них вже є.
10. Він шукає будь-яку нагоду, щоб розважитись. Для нього важливо робити те, що приносить йому задоволення.
11. Йому подобається самостійно вирішувати, що робити. Для нього важливо бути вільним у плануванні та виборі своєї діяльності.
12. Для нього важливо дбати про оточуючих людей. Він намагається дбати про їх благополуччя.
13. Для нього важливо бути дуже успішним. Він любить вражати інших.
14. Для нього важлива безпека його країни. Він вважає, що держава повинна бути насторожі, захищати від внутрішньої та зовнішньої загрози.
15. Він любить ризикувати, завжди шукає пригод.
16. Для нього важливо поводити себе правильно. Він намагається уникати вчинків, які для інших видаються невірними.
17. Йому подобається бути при владі і вказувати іншим, що вони повинні робити. Він хоче, щоби люди робили, те що він каже.
18. Для нього важливо бути вірним своїм друзям. Він хоче присвятити себе близьким людям.
19. Він щиро вірить у те, що люди повинні піклуватись про природу. Для нього важливо доглядати оточуюче середовище.
20. Для нього важливо бути релігійним. Він старається слідувати своїм релігійним переконанням.
21. Для нього важливі, чистота та порядок. Він зовсім не любить коли серед речей безлад.

22. Він вважає, що важливо цікавитись багатьма речами. Він цікавий і старається все зрозуміти.
23. Він переконаний, що всі народи у світі повинні жити в гармонії. Поширення ідеї миру між усіма людьми для нього є важливим.
24. Він вважає, що бути амбітним – це важливо. Він намагається показати наскільки він здібний.
25. Він вважає, що все треба робити традиційними способами. Для нього важливо дотримуватись звичаїв, яких його навчили.
26. Для нього важливо насолоджуватись життям. Він любить себе побавити.
27. Для нього важливо відповідати потребам інших людей. Він намагається підтримати тих, кого знає.
28. Він переконаний, що завжди повинен проявляти повагу до батьків та старших людей. Для нього важливо бути послухним.
29. Він хоче, щоби зі всіма були справедливими, навіть з тим кого він не знає. Для нього важливо захищати слабких у суспільстві.
30. Він любить сюрпризи. Для нього важливо, щоб його життя було захоплюючим (цікавим).
31. Він боїться захворіти. Бути здоровим дуже важливо для нього.
32. Бути попереду у житті дуже важливо для нього. Він все намагається робити краще за інших.
33. Для нього важливо прощати людей, які його образили. Він намагається побачити хороші сторони в людях і не тримати образи.
34. Для нього важливо бути незалежним. Він любить покладатися на себе.
35. Для нього важливо, щоб його країна мала стабільний уряд. Він турбується про забезпечення соціального порядку.
36. Для нього важливо весь час бути ввічливим з іншими людьми. Він намагається ніколи не дратувати та турбувати інших.
37. Він дуже хоче насолоджуватись життям. Гарне проведення часу є дуже важливим для нього.

38. Для нього важливо бути скромним. Він намагається не привертати до себе увагу.
39. Він завжди хоче бути тим, хто приймає рішення. Він любить бути лідером.
40. Для нього важливо пристосуватися до природи, щоб вписатися в неї. Він вважає, що люди не повинні змінювати природу.

Гайд інтерв'ю

Інструкція: Дайте відповідь на наступні запитання.

1. Війна змінила наше життя. Скажіть, що змінилось у вашому житті з її початком?
2. Чи вплинула вона на вас, що саме змінилось в вас самих?
3. Чи вплинула вона на характер стосунків у вашій родині. Наскільки? (оцініть від 0 до 10, де 1 – найменше, 10 – найбільше, 0 – не вплинула).
4. Чи змінились Ваші цінності? Якби ви проаналізували їх і порівняли з тими, що були до війни, то які саме змінились?
5. Яку цінність ви вважаєте найголовнішою на сьогодні?
6.
 - *(Для старшого покоління)* А якби можна було заглянути у ваше далеке минуле (вашу молодість), то що змінилось з часом? Які цінності були раніше?
 - *(Для молодшого покоління)* Чи відрізняються ваші ціннісні орієнтири від поглядів на життя Ваших батьків на сьогоднішній день?
7. Чи виникають у вашій родині протиріччя на підґрунті того, що ваші рідні мають різну систему цінностей?
8. Щоб ви порадили з цим робити?

Дякую Вам за приділений час!